

Apie istorijos politikos vinguriavimą Putino Rusijoje traktuojant 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį

Straipsnyje glaustai atskleidžiami ir analitiškai sisteminami Rusijos istorijos politikos pokyčiai 1999–2021 m. traktuojant 1939 m. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį, kitaip dar vadinamą Hitlerio–Stalino ar Molotovo–Ribentropo paktu. Kremliaus skleidžiamame istorijos naratyve šis paktas tėra vaizduojamas kaip epizodinis reiškinys, nors nelabai moralus, tačiau pateisinamas Rusijos geostrateginių interesų požiūriu, vengiant pripažinti, kad slaptais susitarimais pagrįstas Europos erdvės pasidalijimas buvo vykdomas mažesnių šalių suvereniteto sąskaita. 1939–1941 m. 22 mėnesius trukusio Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho tam tikro aljanso ir slaptųjų sandėrių istorija vis dėlto kelia Kremliui nemažai problemų, visų pirma tarptautiniu mastu. Tuo gali būti paaiški-

namas oficialiosios pozicijos vinguriavimas (manevravimas) traktuojant Molotovo–Ribentropo paktą ir iš jo išplaukusius tolesnius susitarimus su nacistine Vokietija. Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino ilgo valdymo laikotarpiu, ypač po 2014 m. pavasarį Rusijos įvykdytos Krymo aneksijos, stiprėjo tendencija, pateisinanti Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptąjį papildomą protokolą bei SSRS 1939–1940 m. teritorinę ekspansiją. Tokiomis sąlygomis svarbu toliau tirti Rusijos istorijos politiką ir nagrinėti ją platesniame kontekste, atsižvelgiant į vykstančius pokyčius, aprėpiant ir kitų šalių istorijos politikos prieigas bei jų raidą traktuojant Antrojo pasaulinio karo priešasčių, ištakų, pradinio etapo traktavimą.

2019 m. pažymint Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-ąsias metines, Rusijoje buvo pavišinti keli vizualiai svarbūs dokumentai, susiję su 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudaryta Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartimi, populiariai dar vadinama Moloto-

vo–Ribentropo paktu*. Tai visų pirma pačios sutarties ir jos slaptojo protokolo originalai,

* Toliau šį populiary pavadinimą (Molotovo–Ribentropo paktas) vartosime be kabučių, nors pastaruoju metu ir lietuviškame diskurse ėmė po-

saugomi Maskvoje. Nors kaip spausdintos juodai baltos kopijos jie jau buvo žinomi anksčiau, nauja buvo tai, kad 2019 m. paskelbti dar ir pačių originalų suskaitmeninti atvaizdai internete – geros kokybės, spalvoti, su mėlynos spalvos abiejų signatarų parašais. Šaltinių publikacijos autentiškumo prasme tai svarbus dalykas istorijos tyrinėtojams.

Kitas įdomus neseniai pavišintas dalykas skaitmeniniu formatu – tai Rusijos kino ir foto dokumentų archyve saugoma 1939 m. filmuota rusų operatorių medžiaga apie Joachimo fon Ribentropo (Joachim von Ribbentrop) delegacijos atvykimą ir sutiktuves 1939 m. rugpjūčio 23 d., taip pat išlydėtuves rugpjūčio 24 d. Maskvos centriniame aerodrome. Tiesa, kino juostos kadrai apie Vokietijos užsienio reikalų ministro sutikimo ceremoniją fragmentiškai jau buvo panaudoti 1939 m. sovietinėje kino kronikoje „Sojuzkinožurnal“ Nr. 93, kurioje yra ne visos minutės trukmės siužetas apie Ribentropo atvykimą į Maskvą¹. O iš tikrųjų tada „darbinės“ medžiagos buvo prifilmuota daugiau. Jos originalai saugomi minėtame archyve, nuo 2020 m. ta medžiaga suskaitmenintu formatu įkelta į internetą viešai prieigai.

Jei apie Nepuolimo sutarties originalų publikavimą internete lietuviškoje ir užsienio žiniasklaidoje buvo pranešta operaty-

viai, tai šios unikalios filmuotos medžiagos paviešinimas liko mažai plačiau pastebėtas. Į tai atkreipė dėmesį šių eilučių autorius 2021 m. interneto publikacijoje Genocid.lt svetainėje². Joje buvo įdėtos ir nuorodos į suskaitmenintą filmuotą archyvinę medžiagą, viešai prieinamą internete. Šį tekstą, nusikopijavę nuo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro interneto publikacijos, paskelbė ir du registruoti lietuviškos interneto žiniasklaidos portalai: Alkas.lt ir Voruta.lt³.

Minėtų ir kitų archyvinių šaltinių originalų skaitmeninių kopijų publikavimas internete atspindi ypatingą Maskvos kursą traktuojant Antrojo pasaulinio karo išvakarių ir pradžios įvykius, panaudojant archyvinę medžiagą ir ją viešinant. Šie pokyčiai ypač akivaizdūs po Rusijos 2014 m. pavasarį įvykdytos Krymo pusiasalio aneksijos ir toliau kurstyto konflikto su Ukraina, 2022 m. virtusio tiesiogine Rusijos agresija. Tas Hitlerio–Stalino pakto traktavimo naujumas, žinoma, yra santykinis. Jei lygintume esamą padėtį su kai kuriais ankstesniais Rusijos vadovybės pareiškimais, matytume oficialiosios pozicijos laviravimą arba vinguriavimą. Dėl to „vinguriavimo“ terminas panaudotas ir šio straipsnio pavadinime.

puliarėti pavadinimas „Hitlerio–Stalino paktas“, kaip tai įprasta Vokietijoje (*Hitler-Stalin-Pakt*). Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gegužės 7 d. rezoliucija „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergales prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ mini dvigubą pavadinimą: „Molotovo–Ribentropo (tiksliau, Stalino–Hitlerio) paktą ir jo slaptuosius protokolus“.

¹ Žr. straipsnį interaktyvioje (wiki) rusiškoje kino enciklopedijoje: Союзкиножурнал № 93 (документальный фильм, 1939), *RuData.ru* (*Энциклопедия кино*). Šis „Sojuzkinožurnalo“ fragmentas apie Ribentropo sutikimą Maskvoje prieinamas *You Tube* kanale, prieiga internete: <<https://youtu.be/icnO-Ynn3k4>>.

² A. Vyšniauskas, „Apie nufilmuotą Ribentropo pirmąją vizitą Maskvoje ir istorijos politikos aktualijas“, *Genocid.lt*, 2021 m. rugpjūčio 23 d., prieiga internete: <<http://genocid.lt/centras/lt/3390/a/>>.

³ A. Vyšniauskas, „Apie nufilmuotą Ribentropo pirmąją vizitą Maskvoje ir istorijos politikos aktualijas“, *Alkas.lt*, 2021 m. rugpjūčio 23 d., prieiga internete: <<https://alkas.lt/2021/08/23/a-vysniauskas-apie-nufilmuota-ribentropo-pirmaji-vizita-maskvoje-ir-istorijos-politikos-aktualijas/>>; *Voruta.lt*, 2021 m. rugpjūčio 26 d., prieiga internete: <<http://www.voruta.lt/apie-nufilmuota-ribentropo-pirmaji-vizita-maskvoje-ir-istorijos-politikos-aktualijas/>>.

2005 m., reaguodama į JAV prezidento administracijos raginimus Rusijai denonsuoti Molotovo–Ribentropo paktą, Rusijos Federacijos (toliau – RF) užsienio reikalų ministerija (toliau – URM) pareiškė, kad tam nėra prasmės, nes 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimo niekas nepanaikino ir jis galioja Rusijai kaip valstybei, SSRS teisių tęsėjai⁴. O 2009 m. rugsėjo 1 d. Gdanske (Lenkija) tuometinis Rusijos vyriausybės vadovas Vladimiras Putinas, nors ir apkaltinęs Vakarų valstybes irgi darius sandėrius su hitlerine Vokietija, iš esmės įsiliejo į Molotovo–Ribentropo paktą smerkiančiųjų chorą.

Bet jau 2014 m. rudenį RF prezidentas Vladimiras Putinas viešai pareiškė, kad Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo jau toks blogas, kokį jį vaizduoja. 2015 m. Putinas jau nedviprasmiškai ėmė jį vertinti teigiamai. O Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-osios metinės 2019 m. ir Antrojo pasaulinio karo pabaigos 75-osios metinės 2020 m. suteikė RF prezidentui progas toliau viešai demonstruoti savo politinės-istorinės linijos vingius. Tam turėjo pasitarnauti ir Putino straipsnis, paskelbtas 2020 m. birželio 18 d. JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale⁵. Šis jo tekstas, kaip mano užsienio analitikai, turėjo pasirodyti kiek anksčiau, švenčiant pergalės dieną Rusijoje 2020 m. gegužės 9-ąją ar prieš tai. Kadangi dėl pasaulinės pande-

mijos Pergalės dienos paradas Maskvoje buvo perkeltas į tų pačių metų birželį, tai ir straipsnis paskelbtas šiek tiek vėliau.

Jau 2015 m. žiniasklaidoje ir Lietuvos politikų pareiškimuose buvo atkreiptas dėmesys į Rusijos oficialiai keičiamą istorijos politiką vertinant Molotovo–Ribentropo paktą⁶, tie pastebėjimai tęsėsi ir vėliau. 2020 m. pažymint Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje 75-ąsias metines, Lietuvos, Latvijos ir Estijos prezidentai padarė bendrą pareiškimą, kuriame pasmerkė Rusijos bandymus klastoti istoriją, menkinant Maskvos vaidmenį pradedant Antrąjį pasaulinį karą ir sovietų nusikaltimus okupuotose Baltijos šalyse. Lietuvos prezidentas Gitanas Nausėda ta proga žinių agentūrai BNS sakė, kad pastaruoju metu Rusijoje vis intensyviau vykdoma „istorinio revizionizmo programa“, o tai ypač matoma Maskvai mėginant pateisinti savo vaidmenį pasirašant 1939 m. Molotovo–Ribentropo paktą, kuriuo sovietai ir naciai pasidalijo įtakos sferomis, ir savo elgesį okupuojant Lenkijos teritoriją bei Baltijos šalis⁷.

Atitinkamą rezoliuciją „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ 2020 m. gegužės 7 d. priėmė ir Lietuvos Respublikos Seimas. Joje buvo pasmerktas Rusijoje vykdomas istorinis revizionizmas ir skleidžiama dezinformacija, „kuria neigiamas Sovietų Sąjungos, kaip vienos iš pagrindinių Antrojo

⁴ Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно высказываний советника Президента США по национальной безопасности С. Хэдли с рекомендацией России денонсировать пакт Молотова–Риббентропа, *Mid.ru*, 5 мая 2005 г., prieiga internete: <https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/ckNonkJE02Bw/content/id/440548>.

⁵ „Vladimir Putin: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II“, *The National Interest*, June 18, 2020, prieiga internete: <<https://national-interest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>>.

⁶ „A. Anušauskas: Rusija mėgina peržiūrėti Molotovo–Ribentropo pakto vertinimus“, *LRT.lt*, 2015 m. rugpjūčio 21 d., prieiga internete: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/111647/a-anusauskas-rusija-megina-perziureti-molotovo-ribentropo-pakto-vertinimus>>.

⁷ V. Beniušis, „Baltijos šalių vadovai smerkia Rusijos „apgailėtinus bandymus klastoti istoriją“, *KaunoDiena.lt*, 2020 m. gegužės 7 d., prieiga internete: <<https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/baltijos-saliu-vadovai-smerkia-rusijos-apgailėtinus-bandymus-klastoti-istorija-966157>>.

pasaulinio karo iniciatorių, vaidmuo, siekiant jį perkelti agresijos aukoms ir pateisinti 1939-ųjų Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus⁸.

Akademinėje literatūroje tos pastarųjų dviejų dešimtmečių permainos Rusijos istorijos politikoje, susijusios su Molotovo–Ribentropo paktu, detaliau nebuvo analizuotos, nors, kaip matome, klausimas išlieka aktualus politine prasme net ir praėjus daugiau kaip 80 metų nuo 1939 m. įvykių ir daugiau kaip 30 metų nuo SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo. Būtent šis suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. dviem trečdaliais balsų priėmė Aleksandro Jakovlevo vadovaujamos specialios komisijos suformuluotą rezoliuciją, smerkiančią Nepuolimo sutarties slaptąjį papildomą protokolą ir kitus slaptus susitarimus su nacistine Vokietija⁹. Vis dėlto tuo nutarimu nebuvo pasmerktos jų pasekmės, visų pirma 1940 m. sovietizavimo ir aneksavimo priemonės naujai įgytose Sovietų Sąjungos teritorijose¹⁰. Kaip rodo daugelis pastarųjų dešimtmečių istorinių publikacijų ir politinių pareiškimų, šie klausimai buvo ir tebėra skirtingų istorijos interpretacijų bei politinių teisinių vertinimų susidūrimo lauke.

Šio straipsnio tikslas – glaustai atskleisti ir susisteminti Rusijos istorijos politikos

pokyčius traktuojant ir vertinant 1939 m. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį. Chronologiniai rėmai apima 1999 m. pabaigą, XXI a. porą pirmųjų dešimtmečių, aprėpiant ir trečiojo dešimtmečio pradžią – 2020–2021 m. Tai dar vis tebesitęsiantis laikotarpis, kuris ateityje įeis į istorijos vadovėlius, pažymint Vladimiro Putino valdymo metus. RF prezidento pareigas jis eina nuo 1999 m. gruodžio 31 d., po to keturis kartus laimėjęs prezidento rinkimus, šį postą užima nuo 2000 m. iki dabar. 1999 m. ir 2008–2012 m. Putinas, tiesa, buvo RF Vyriausybės pirmininkas, nes 1999 m. kelių mėnesių laikotarpis nuo rugpjūčio iki gruodžio pabaigos jam tapo paruošiamuoju etapu pakeliui į aukščiausią valdžios postą, o 2008 m. pasibaigus antrajai jo, kaip išrinktojo prezidento, kadencijai, jis negalėjo eiti prezidento pareigų trečios kadencijos iš eilės pagal tuo metu galiojusią RF konstituciją.

Straipsnyje daug dėmesio skiriama Putino pasisakymams ir oficialiai skelbtiems tekstams. Kaip pažymi istorijos politikos šiuolaikinėje Rusijoje tyrinėtojas Andrejus Kolesnikovas, Putinui priklauso labai rimtas personalinis vaidmuo formuojant valstybinius istorijos suvokimus. Tarp tų klausimų, kurių vertinimą Putinas valstybiškai įtvirtina, rusų tyrinėtojas paminėjo ir Molotovo–Ribentropo paktą¹¹. Tam galima pritarti su išlygomis, tačiau vienas ar kitas pastebėjimas neatstoja sisteminio medžiagos nagrinėjimo, o to pasirinkta tematika trūksta.

Antai 2020 m. pasirodžiusioje britų tyrinėtojo Džeimso Pirso (James C. Pearce) monografijoje apie istorijos panaudojimą Putino Rusijoje Molotovo–Ribentropo paktas

⁸ „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“, *Lietuvos Respublikos Seimas (Irs.lt)*, 2020 m. gegužės 7 d., prieiga internete: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9d70c44090f211eaa51db668f0092944>>.

⁹ Постановление СНД СССР от 24.12.1989 г. 979-1 „О политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года“, *Сейчас.ру (lawmix.ru)*, prieiga internete: <https://www.lawmix.ru/docs_cccp/1241>.

¹⁰ J. Lipinsky, „Sechs Jahrzehnte Geheimes Zusatzprotokoll zum Hitler-Stalin-Pakt: Sowjetrussische Historiographie zwischen Leugnung und Wahrheit“, *Osteuropa*, 50 Jg. (2000), Nr. 10, S. 1145.

¹¹ А. Колесников, „Историческая политика в России: почему она разобщает, а не объединяет“, *Московский центр Карнеги (carnegie.ru)*, 9 августа 2017, prieiga internete: <<https://carnegie.ru/2017/08/09/ru-pub-72746>>.

tepaminėtas viename puslapyje¹². Arba štai 2021 m. rudenį JAV, Indianos universitete buvo išleistas dvylikos autorių straipsnių rinkinys, kurio pavadinimas, išvertus iš anglų kalbos: „Sovietinės praeities ateitis – istorijos politika Putino Rusijoje“¹³. Aprėpta nemažai temų, tačiau tarp jų nėra tos, kuriai ir skiriamas pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje, o jo pavadinimas atspindi nagrinėjamą problematiką. Kiek daugiau apie Molotovo–Ribentropo paktą rašoma A. Veis-Vendto (Anton Weiss-Wendt) monografijoje¹⁴, tačiau jis autoriaus paliečiamas tik kaip Rusijos istorijos politikos stambesnių temų sudėtinė dalis. Panašiai galima pasakyti ir apie kai kurių kitų autorių, rašiusių anglų kalba, veikalus, skirtus Putino Rusijos politikos analizei.

Geresnė padėtis yra dėl istoriografijos vokiečių kalba. 2009 m. akademinio žurnalo „Osteuropa“ ištisas numeris buvo skirtas Hitlerio–Stalino paktui ir jo vietai įvairių šalių atminties kultūroje, tarp jų ir Rusijos¹⁵. 2011 m. taip pat buvo išleistas vertingas mokslinių straipsnių rinkinys apie Hitlerio–Stalino paktą europiečių atminties kultūroje¹⁶. Jame yra ir straipsnių apie pakto traktavimą Rusijoje, o iš Putino valdymo

laikotarpio apimtas XXI a. pirmasis dešimtmetis. Rusijos istorijos politika nuo 2000 m., iš dalies apimant ir antrąjį Putino valdymo dešimtmetį, nagrinėjama 2018 m. Vokietijoje išleistoje 2016 m. parengtos daktaro disertacijos pagrindu Filipo Biurgerio (Philipp Bürger) monografijoje¹⁷, tačiau Hitlerio–Stalino pakto traktavimas Rusijoje joje vis dėlto negvildenamas. O minėto rusų tyrinėtojo Kolesnikovo 2020 m. vokiškai paskelbtame akademiniam straipsnyje apie Putino istorijos politiką Molotovo–Ribentropo pakto temai tėra skirta vos pora puslapių¹⁸. Akiivaizdu, kad abu Putino valdymo dešimtmečius apimančio išsamesnio mokslinio darbo, nagrinėjančio Molotovo–Ribentropo pakto vaidmenį 1999–2021 m. Rusijos istorijos politikoje, kol kas dar nėra.

Dėl to čia skelbiamu analitiniu tekstu norima bent iš dalies užpildyti šią Rusijos istorijos politikos istoriografinę spragą, traktuojant 1939 m. Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartį per *abu* praėjusius Putino valdymo dešimtmečius, paliečiant ir trečiojo dešimtmečio pradžią (2020–2021 m.). Šaltinių bazės prasme rengiant šį straipsnį didelių problemų nebuvo. Mat kiekvienos dekadės viduryje, pabaigoje ir naujos dekadės pradžioje, kai sueina jubiliejinės datos nuo 1939–1940 m., 1941 ir 1945 m. Antrojo pasaulinio karo įvykių, Kremliaus vadovybė ir Rusijos diplomatai (URM) tiesiog būna priversti viešai išreikšti savo poziciją dėl 1939 m. kilusio pasaulinio karo ir Didžiojo Tėvynės karo pradžios 1941 m., tuos karus lėmusių priežasčių ir pasiektos pergalės 1945 m. Tai yra ne tik svarbi istorijos politi-

¹² James C. Pearce, *The Use of History in Putin's Russia*, Delaware: Vernon Press, 2020.

¹³ *The Future of the Soviet Past: The Politics of History in Putin's Russia* / Edited by Anton Weiss-Wendt and Nanci Adler, Bloomington: Indiana University Press, 2021.

¹⁴ A. Weiss-Wendt, *Putin's Russia and the Falsification of History: Reasserting Control over the Past*, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2020.

¹⁵ *Osteuropa*, 59 Jg. (2009), Nr. 7/8, Themenheft: *Der Hitler-Stalin-Pakt: Der Krieg und die europäische Erinnerung*.

¹⁶ *Der Hitler-Stalin-Pakt 1939 in den Erinnerungskulturen der Europäer*, herausgegeben von Anna Kaminsky, Dietmar Müller und Stefan Troebst; unter Mitarbeit von Ines Keske, Göttingen: Wallstein, 2011.

¹⁷ P. Bürger, *Geschichte im Dienst für das Vaterland. Traditionen und Ziele der russländischen Geschichtspolitik seit 2000*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2018.

¹⁸ A. Kolesnikov, „Erinnerung als Waffe. Die Geschichtspolitik des Putin-Regimes“, *Osteuropa*, 70 Jg. (2020), Nr. 6, S. 3–28.

kos, bet ir reikšminga Rusijos užsienio politikos dalis. Dėl to aukščiausios Rusijos valdžios politinę laikyseną Molotovo–Ribentropo pakto atžvilgiu ir kitais istorijos klausimais patogu tirti remiantis atviros prieigos šaltiniais, nesunkiai pasiekiamais interneto dėka. Tiesa, 2022 m. prieigą prie kai kurių Rusijos informacinių šaltinių iš Lietuvos imta blokuoti, tačiau straipsnio autorius spėjo pasižiūrėti ir išnagrinėti juos dar iki tol.

1999–2009 M. TENDENCIJOS

RF prezidento Boriso Jelcino laikais pasirodžiusiose knygose ir istorijos vadovėliuose, Nepuolimo sutartis buvo vertinama nevienareikšmiškai – įžiūrimos tiek jos teigiamos, tiek neigiamos pusės. Pačiam Jelcinui buvo būdinga smerkti slapthus susitarimus su nacistine Vokietija, tai jis net yra pažymėjęs savo atsiminimuose kaip „Hitlerio ir Stalino nešvarią politiką“¹⁹. Jelcinui įsitvirtinant valdžioje, slaptųjų protokolų su nacistine Vokietija pasirašymo faktas buvo naudojamas Rusijoje įveikiant tuomet dar nemenką komunistų įtaką, kuri reikėsi net ir 1991 m. uždraudus SSKP, po to komunistams įkūrus Rusijos Federacijos komunistų partiją ir kitas komunistines organizacijas modifikuotais pavadinimais.

Kai 1999 m. daugelio šalių žiniasklaidoje vienai ar kitaip buvo pažymimos Antrojo pasaulinio karo pradžios 60-osios metinės, ta proga linksnuota ir Vokietijos–SSRS nepuolimo sutartis su jos papildomu slaptuoju protokolu. Tada surengtoje radijo „Svoboda“ diskusijoje vokiečių istorikas, Rusijos istorijos specialistas profesorius G. Simonas (Gerhard Simon) pastebėjo, kad Rusijoje

yra politinių grupuočių, politikų, žurnalistų, kurie, tiesa, jau neneigia slaptosio protokolo egzistavimo, tačiau laiko, kad kai kurios Nepuolimo sutarties pasekmės nebuvo nusikalstamos. Pasak jų: „Pavyzdžiui, Valstybės Dūmos dauguma laikosi pozicijos, kad Latvija, Lietuva ir Estija vis dėlto savanoriškai prisijungė prie Sovietų Sąjungos.“²⁰

Nors Vladimiras Putinas Rusijos vyriausybės vadovu tapo 1999 m. rugpjūtį, o tų pačių metų gruodžio 31 d. pradėjo eiti RF prezidento pareigas, tačiau tais metais jam, kaip vyriausybės ir valstybės vadovui, atrodo, neteko oficialiai išreikšti pozicijos dėl 1939 m. Nepuolimo sutarties su Vokietija. Vis dėlto, kaip pastebi rusų istorikas Aleksandras Gurjanovas, jau 1999 m. RF URM padarė pirmąjį bandymą pateisinti Ribentropo–Molotovo pakta²¹.

2005 m. artėjant Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje 60-osioms metinėms, Putinas jau buvo įsitvirtinęs valdžioje, o jo autoritetas šalyje ir užsienyje kilo. Tais metais prieš atvykdamas į Bratislavą susitikti su JAV prezidentu jis vasario 22-ąją davė interviu Slovakijos radijui „Radio slovensko“ ir Slovakijos televizijos stočiai STV. Žurnalistu paklaustas apie artėjantį Didžiosios Pergalės 60-metį, RF prezidentas palietė istorijos klausimus, du kartus paminėjo Molotovo–Ribentropo pakta, pateisindamas jo pasirašymą iš Sovietų Sąjungos pusės savo interesų ir saugumo gynimu prie vakarinių sienų. Tokiame kontekste, tarsi perpasakodamas

²⁰ Л. Ройтман, „60 лет назад: „пакт Молотова-Риббентропа“ и Вторая Мировая война“, *Радио Свобода* (*svoboda.org*), 26 августа 1999, prieiga internete: <<https://www.svoboda.org/a/24202790.html>>.

²¹ Skandaliczne kłamstwa Kremla! „17 września 1939 Armia Czerwona rozpoczęła akcję wyzwolenczą w Polsce“, Rzecznik MSZ odpowiada, *wPolityce.pl*, 17 września 2021, prieiga internete: <<https://wpolityce.pl/historia/566663-skandaliczne-klamstwa-kremla-w-rocznice-agresji-na-polske>>.

¹⁹ Б. Н. Ельцин, *Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления...*, М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008, с. 152–153.

plačiai sutinkamą koncepciją, jis pavartojo žodžius „buvo aneksuota Pribaltika“²², tačiau to nepasmerkė. Į šį interviu jau kitą dieną atskiru pareiškimu neigiamai sureagavo Lietuvos užsienio reikalų ministerija²³, o tuometiniam Lietuvos prezidentui Valdui Adamkui šis Putino pasisakymas tapo vienu iš argumentų atsisakant vykti į Pergalės 60-ųjų metinių minėjimą Maskvoje.

Straipsnyje, paskelbtame 2005 m. gegužės 7 d. Prancūzijos dienraštyje „Le Figaro“, RF prezidentas kritikavo kaimynines Pabaltijo šalis už reikalavimą Rusijai atgailauti dėl Molotovo–Ribentropo pakto ir priminė, kad „1989 m. SSRS Aukščiausioji Taryba – šalies įstatymų leidimo organas – davė aiškų teisinį ir moralinį Molotovo–Ribentropo pakto įvertinimą“²⁴. O už kelių dienų, gegužės 10-ąją, estų žurnalistei Astridai Kanel (Astrid Kannel) spaudos konferencijoje Maskvoje laužyta rusų kalba uždavus klausimą Putinui, „kodėl Jums taip sunku pasakyti „atleiskite už okupaciją“?“, RF prezidentas priminė SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą ir, cituodamas jį iš atminties, pažymėjo, kad šis nutarimas paskelbė Molotovo–Ribentropo pakta kaip „juridiškai“ negaliojantį²⁵.

²² Интервью „Радио Словенско“ и словацкой телекомпанияи СТВ, 22 февраля 2005, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/22837>>.

²³ URM pareiškimas, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija (urm.lt)*, 2005 m. vasario 23 d., prieiga internete: <https://urm.lt/default/lt/naujienos/urm-pareiskimas_14>.

²⁴ В. Путин, „Уроки победы над нацизмом. Газета „Фигаро“, *Президент России (kremlin.ru)*, 7 мая 2005 года, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22949>>.

²⁵ Пресс-конференция по итогам встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз, *Президент России (kremlin.ru)*, 10 мая 2005 г., prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22967>>.

Tai nebūtinai reiškia, kad minėtas nutarimas Rusijos Federacijoje pripažįstamas būtent teisės aktu. Net ir Rusijos URM informacijos ir spaudos 2005 m. gegužės 5 d. komentare, reaguojant į JAV prezidento administracijos pasiūlymą Rusijai denonsuoti Molotovo–Ribentropo pakta, apibūdinant šį 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą, nors ir vartojamas žodis „aktas“, tačiau nerasoma, kad tai buvo „teisės aktas“. Pavartotas pasakymas „Sovietų Sąjungos vidaus aktas“, kuriame yra „pakto“ politiniai vertinimai „apibrėžtame istoriniame kontekste“²⁶. Aktas juk gali būti visoks: ne tik teisinis, bet ir politinis, diplomatinis, archyvinis ar dar kitoks. Tai yra daugiaprasmiškas žodis.

2009 m. Putinas vėl buvo priverstas viešai pasisakyti dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Artėjant 70-osioms Antrojo pasaulinio karo pradžios metinėms, šiai datai ypač didelį dėmesį skyrė Lenkija, surengusi didelį, iškilmingą minėjimą Gdanske sukviečiant ta proga daugelio valstybių vadovus. Rusija turėjo ten pasiūsti aukščiausio rango valstybės atstovą, jei nenorėjo likti pasaulio valstybių lyderių svarbaus susitikimo nuošalyje. 2009 m. į Gdanską vyko pats Putinas, tuo metu, tiesa, ejęs ne prezidento, o RF vyriausybės pirmininko pareigas.

2009 m. rugpjūčio 31 d. Lenkijos dienraštis „Gazeta Wyborcza“ publikavo Putino straipsnį. Jame buvę Europos valstybių susitarimai su hitlerine Vokietija laikomi nepriimtinais moraliniu požiūriu, įskaitant SSRS–Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. pakta²⁷. Tiesa, Putinas, pabrėžė, kad šio pak-

²⁶ Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно высказываний советника Президента США по национальной безопасности С. Хэдли, op. cit.

²⁷ „List Putina do Polaków – pełna wersja“, *Gazeta Wyborcza*, 2009-08-31, prieiga internete: <http://wyborcza.pl:80/1,75248,6983945,List_Putina_do_Polakow_pelna_wersja.html>. Prieiga internete prie teksto rusų kalba: <<https://web.archive>>.

to negalima laikyti vieninteliu paleidikliu, sukėlusiu Antrąjį pasaulinį karą. Gdanske 2009 m. rugsėjo 1 d. pasakyoje kalboje jis neigiamai įvertino Europos valstybių susitarimus ir paktus su nacistais 1934–1939 m. kaip nepriimtinius moraliniu požiūriu, o praktiniu, politiniu požiūriu – kaip beprasmiškus, žalingus ir pavojingus. Tame kontekste kaip viena iš tuometinių klaidų buvo paminėtas ir Molotovo–Ribentropo paktas, pažymint, kad šalies parlamentas – Rusijos Valstybės Dūma – pasmerkė šį paktą²⁸.

Putinas tada tuoj pat pridūrė, kad ir kitos valstybės turėtų pasmerkti savo sandėrius su nacistais ir kad tai padarytų ne savo politinių lyderių pareiškimais, bet politiniais sprendimais. Taigi, kitos Europos šalys buvo apkaltingos nuolaidžiavimu nacistinei Vokietijai, o Putinas tada nurodė Molotovo–Ribentropo pakto pasmerkimo faktą Rusijoje, nors nepasakė, kad tai yra jo asmeninė pozicija. Citata iš jo 2009 m. rugsėjo 1 d. kalbos originalo kalba: „Госдума Российской Федерации, Парламент страны осудил пакт Молотова–Риббентропа.“²⁹

Istorikams iš karto gali kilti klausimas, ką turėjo omenyje Putinas, paminėdamas Rusijos Federacijos Valstybės Dūmos įvykdytą Molotovo–Ribentropo pakto pasmerkimą? Suformuluota labai nekonkrečiai – nei datos, nei koks nutarimas ar teisės aktas. Jeigu toks RF parlamento smerkiamasis aktas buvo, tai kodėl Dūmoje būta bandymų panaikinti SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo

1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą, iš tikrųjų pasmerkusį slaptus susitarimus su nacistine Vokietija? Į Putino faktinę klaidą atkreipė dėmesį Lenkijos nacionalinio saugumo biuro vadovas, pažymėjęs, kad 1939 m. rugpjūčio 23 d. sutartį pasmerkė SSRS kvaziparlamentas³⁰, o ne Rusijos parlamentas – Valstybės Dūma. O gal 2009 m. rugsėjo 1 d. kalboje Gdanske Putinas tenorėjo priminti, kad Rusija yra Sovietų Sąjungos teisių perėmėja ir nepanaikino SSRS liaudies deputatų suvažiavimo smerkiančio nutarimo? Gal turėta omenyje ir tai, kad RF Valstybės Dūmos deputatai 2008 m. nepritarė pasiūlymui šį nutarimą panaikinti.

BANDYMAI PASKELBTI SSRS LIAUDIES DEPUTATŲ SUVAŽIAVIMO 1989 M. GRUODŽIO 24 D. NUTARIMĄ NEGALIOJANČIU

Iš tikrųjų tokį pasiūlymą – paskelbti SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą negaliojančiu – Rusijos Valstybės Dūmai 2008 m. viešai teikė Olegas Ržeševskis, Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, tuometinis Antrojo pasaulinio karo istorikų asociacijos pirmininkas. Jis nebuvo Dūmos narys, todėl pats registruoti teisės akto svarstymui negalėjo. O Dūmos nariai dėl tokio pasiūlymo reagavo skeptiškai³¹,

[org/web/20090926170826/http://premier.gov.ru/events/3514.html](http://premier.gov.ru/events/3514.html).

²⁸ Выступление Председателя Правительства Российской Федерации В. В. Путина на церемонии, посвященной 70-ой годовщине начала Второй мировой войны, Гданьск, 1-09-2009, Посольство России в Польше (poland.mid.ru), 21 марта 2014, prieiga internete: <https://poland.mid.ru/samye-vaznye-teksty/-/asset_publisher/r4f7rOZ8FqMD/content/id/20801116>.

²⁹ Ibid.

³⁰ *Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009*, opracowali: Leszek Pietrzak DBW, Bartosz Cichocki DBM. Szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego Aleksander Szczygło, Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 16 września 2009 r., prieiga internete: <<https://www.bbn.gov.pl/download/1/3080/PropagandahistorycznaRosjiPL.pdf>>.

³¹ Реабилитации пакта Молотова–Риббентропа не будет. История вопроса, *РИА Новости (ria.ru)*, 5 мая 2008, prieiga internete: <<https://ria.ru/20080505/106556830.html>>.

tačiau, kaip aiškėja iš žiniasklaidoje paskelbtų pranešimų, atmetimo reakcija vyko anaip tol ne dėl to, kad parlamentarai labai jau entuziastingai būtų pritarę SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimui. Buvo keliamas kitoks argumentas. Esą praėjo daug laiko, o ar teisingai pasielgė II liaudies deputatų suvažiavimas, tegu sprendžia istorikai.

Bandymų istorija teisiškai panaikinti 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą tuo nesibaigė. Septintojo šaukimo RF Valstybės Dūmos narys Aleksejus Žuravliovas 2020 m. gegužės 27 d., prisilaikydamas įprastų procedūrų, įregistravo svarstymui įstatymo projektą № 963443-7, kuriuo buvo siūloma pripažinti Rusijos Federacijos teritorijoje negaliojančiu SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą³². Įregistruotas pasiūlymas praėjo kai kurias preliminarus svarstymo stadijas. Įstatymo priėmimas vis dėlto nebuvo forsuojamas. Tam galėjo turėti įtakos neigiama reakcija užsienyje, įskaitant Lietuvą³³.

Kita vertus, susilaukta neigiamų reakcijų ir Rusijos žiniasklaidoje³⁴, tačiau bene

³² Законопроект № 963443-7 „О признании действующим на территории Российской Федерации Постановления Съезда народных депутатов СССР от 24 декабря 1989 года № 979-1“, „О политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года“, *Duma.gov.ru*, 2020, prieiga internete: <<https://sozd.duma.gov.ru/bill/963443-7>>.

³³ J. Skėrytė, „Nausėda: Rusijai bandant falsifikuoti istoriją, mūsų atmintis – vis svarbesnė“, *Delfi.lt*, 2020 m. birželio 14 d., prieiga internete: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nauseda-rusijai-bandant-falsifikuoti-istorija-musu-atmintis-vis-svarbesne.d?id=84527437>>.

³⁴ Сфальсифицируем по-честному! Госдума пересмотрит роль Пакта Молотова-Риббентропа, *Новые известия (newizw.ru)*, 28 мая 2020, prieiga internete: <<https://newizw.ru/article/general/28-05-2020/sfalsifitsiruem-po-chestnomu-gosduma-peresmotrit-rol-pakta-molotova-ribbentropa>>.

esminis dalykas buvo Rusijos vyriausybės, kaip vykdomosios valdžios, pozicija. 2020 m. rugsėjo 17 d. RF vyriausybės pirmininko pavaduotojas D. Grigorenka pateikė oficialų vyriausybės atsiliepimą, kuriame nepalaikomas Žuravliovo pasiūlyto įstatymo projektas. RF vyriausybės oficialiame rašte išdėstyti formalūs argumentai, nurodant, kad SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas savo turiniu ir forma nebuvo norminis teisės aktas ir atspindėjo suvažiavimo dalyvių poziciją, todėl negali būti pripažintas negaliojančiu³⁵.

Panašią poziciją išreiškė ir RF Valstybės Dūmos Teisės valdyba rašte, pasirašytame valdybos viršininkės J. V. Gorbačiovos. Ji pažymėjo, kad Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas nėra norminio pobūdžio, savo esme yra SSRS liaudies deputatų suvažiavimo vertinimas dėl Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties, o jo veikimas išsemtas vienkartinio taikymu. Daroma išvada: „Atsižvelgiant į tai, Nutarimas nėra SSRS teisės aktas, kurio veikimo ypatybės dabartiniu laiku gali būti reguliuojamos federaliniu įstatymu.“³⁶

Iš tikrųjų 1989 m. II liaudies deputatų suvažiavimas vertino ne tiek patį 1939 m. Nepuolimo pakto oficialiai skelbtą turinį, kiek jo slaptąjį papildomą protokolą ir kitus slaptus SSRS vadovybės susitarimus su nacistine Vokietija. Tačiau Grigorenkos ir Gorbačiovos oficialiuose raštuose išvengiama šios problematikos palietimo, nesileidžiama į 1939 m. slaptųjų susitarimų vertinimų kontroversijas. Žuravliovo įregistruoto įstatymo projektui bandyta neduoti tolesnės eigos aiškinant, kad nėra prasmės skelbti įstatymiškai negaliojančiu seną nutarimą, kuris nebuvo teisės aktas. Nors čia yra panašumų su Rusijos URM 2005 m. pareiškimu atsisakant

³⁵ Законопроект № 963443-7, op. cit.

³⁶ Ibid.

denonsuoti 1939 m. slaptus susitarimus su Vokietija, nes jie jau buvo pasmerkti 1989 m., tačiau 2020 m. atsakingi Rusijos valdžios pareigūnai ėmė aiškiau neigti SSRS II liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimo permanentinę teisinę vertę.

Žuravliovo pasiūlytas įstatymo projekto svarstymas septintojo šaukimo RF Valstybės Dūmoje buvo pristabdytas vilkinant, nors tai nereiškė, kad prie jo Rusijos parlamentarai viena ar kita forma negalėjo sugrįžti jau aštuntojo šaukimo Dūmoje, išrinktoje 2021 m.

1 pav. Rusijoje leidžiamo žurnalo „Дилетант“ 2019 m. lapkričio mėnesio numerio (Nr. 47) viršelis. Jį kuriant pasinaudota Amerikos laikraštyje „The Washington Star“ 1939 m. spalio 9 d. paskelbta juodai balta karikatūra, kurioje Hitleris ir Stalinas vaizduojami kaip jaunavedžiai. Karikatūros, kurios autorius Klifordas Berymenas (Clifford Berryman), apačioje matėsi užrašas anglų kalba: „Įdomu kiek truks medaus mėnuo?“ („Wonder how long the honeymoon will last?“). Rusų žurnalo viršeliui panaudojant šią karikatūra, ji buvo nuspalvinta kompiuterine programa.

rugsėji. Projektas išliko įregistruotas, paliekant jo svarstymo atnaujinimo galimybę. RF prezidento oficiali pozicija dėl šio įstatymo projekto iki šiol nėra išsakyta, nors įstatymo priėmimo procedūrinis požiūriu prieš tai turėtų būti gautas prezidento administracijos atsiliepimas. Septintojo šaukimo Dūmoje Žuravliovo pasiūlytam įstatymo projektui tokio atsiliepimo iš prezidentūros negauta, o pats įstatymas nepriimtas. Pastaraisiais metais Rusijos valdžios viršūnėse pasirinkta kitokia strategija politine teisine prasme traktuojant Antrojo pasaulinio karo ir jo išvakarių istorinius įvykius.

2010–2021 M. TENDENCIJOS

Tendencija smerkti Molotovo–Ribentropo paktą Rusijoje išliko po 1989 m. ir vėliau, ji egzistavo dar visai neseniai, ypač nuo valdžios mažiau priklausomoje žiniasklaidoje. Tai rodo kad ir populiaraus rusų istorijos žurnalo „Diletant“ 2019 m. lapkričio mėnesio numeris (Nr. 47). Jame 1939 m. pakto su nacistine Vokietija pasirašymas vaizduojamas kaip gėdingas sovietinės istorijos puslapis, kaip „raudono–rudo aljansas“, vedęs į Antrojo pasaulinio karo pradžią. O Viačeslavas Molotovas, „ištikimas Stalino tarnas“, pasirašęs paktą, žurnale laikomas vienu iš faktinių kaltininkų, atsakingu už to karo sukėlimą. Vis dėlto tai nereiškia, kad ši paktą smerkianti tendencija yra vyraujanti oficialiame valdžios propaguojamame diskurse.

Vienu įtakingiausių veikėjų Rusijos istorijos politikos srityje pastaraisiais metais tapo Vladimiras Medinskis. Jis žinomas ne tik kaip politikas, bet ir kaip daugelio istorinių knygų autorius. Tarp jų yra parašęs seriją knygų, kurias apjungia bendra tema „Mitai apie Rusiją“. Pasipiktinęs 2009 m. Europos Sąjungos ir kai kurių Europos šalių parla-

mentų nutarimais dėl Antrojo pasaulinio karo pradžios, jis parašė storą knygą apie 1939–1945 m. karo įvykius. Pirmasis knygos leidimas pasirodė 2011 m.³⁷ Joje Medinskis eseistiniu stiliumi išdėstė savo istorines pažiūras apie Antrąjį pasaulinį karą, aprėpdamas daugelį temų ir klausimų, tiesa, daugeliu atvejų pabirai ir paviršutiniškai. Nepuolimo sutartį su Vokietija jis pavadino SSRS diplomatinio triumfu, pateisino 1940 m. Pabaltijo „inkorporaciją“, pagrįsdamas tai Sovietų Sąjungos kariniais strateginiais interesais, kartu samprotaudamas, kad dauguma Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių palaikė savo šalių tapsmą SSRS dalimi.

2012 m. Medinskis buvo paskirtas Rusijos kultūros ministru ir šias pareigas ėjo iki 2020 m. pradžios. 2015 m., kai Rusijos prezidentas Putinas, dalyvaujant Vokietijos kanclerei Angelai Merkel, Maskvoje per spaudos konferenciją buvo paklaustas apie Medinskio duotąjį Molotovo–Ribentropo pakto teigiamą įvertinimą, prezidentas iš esmės jam pritarė³⁸. Į tai iš karto atkreipė dėmesį užsienio žiniasklaida, nes tai reiškė pakto pateisinimą ir skyrėsi nuo Putino 2009 m. Gdanske viešai išsakyto pakto pasmerkimo.

Lyginant Medinskio išsakytas mintis apie 1938–1941 m. įvykius su Putino 2014–2020 m. kalbose duotais vertinimais ir vartojama teiginiais apie Miuncheno 1938 m. sutartį, 1939 m. Sovietų Sąjungos sutartis su Vokietija, 1941 m. prasidėjusį Didįjį Tėvynės karą, pastebimas konceptualus jų sąsąskambis. Neatsitiktinai profesorius Medinskis 2020 m.

pradžioje tapo Putino padėjėju kultūros klausimais. Pagal tarnybines funkcijas jis kuruoja ir istorinės atminties klausimus, yra Rusijos karinės istorijos draugijos pirmininkas. 2021 m. liepos 30 d. Putinas Medinskį paskyrė vadovauti naujai sukurtai „Tarpžinybinei istorinio švietimo komisijai“³⁹. O 2021 m. prieš rugsėjo 1-ąją leidykla „Prosvetščenije“ išleido jo, kaip autorių kolektyvo vadovo ir pagrindinio redaktoriaus, Rusijos istorijos vadovėlį 10 klasei, apimančią laikotarpį nuo 1914 m. iki mūsų dienų.

Rusijos žiniasklaidoje jau pasirodė teiginių, kad Medinskio „vadovėlių linija“, apimanti vadovėlius nuo 5 iki 10 klasės imtinai, kaip tik ir taps tuo etaloniniu pagrindu įgyvendinant 2013 m. Putino iškeltą tikslą parengti vieningą Rusijos istorijos vadovėlį. Apie pradinį tokio konceptualaus vadovėlio sukūrimo etapą šių eilučių autorius kartu su bendraautoriumi jau yra rašęs 2014 m.⁴⁰, o vėlesnė eiga kol kas Lietuvoje detaliau neanalizuota, nors užsienio tyrinėtojai tam skiria dėmesio. Pavyzdžiui, atkreiptas dėmesys į tai, kad nuo 2014 m. pastebimas didesnis istorijos interpretacijų standartizavimas gali būti siejamas su 2011–2012 m. masiniais demokratiniiais protestais Rusijoje, Kremliuje išsigandus, kad vadinamosios spalvotosios revoliucijos, vykusios posovietinėje erdvėje nuo XXI a. pirmosios dekadės vidurio, gali

³⁷ В. Р. Мединский, *Война. Мифы СССР. 1939–1945*, Москва: ЗАО „ОЛМА Медиа Групп“, 2011.

³⁸ Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам встречи с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель, *Президент России (kremlin.ru)*, 10 мая 2015, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/49455>>.

³⁹ Указ Президента Российской Федерации от 30.07.2021 № 442 „О Межведомственной комиссии по историческому просвещению“; Указ Президента Российской Федерации от 30.07.2021 № 442, *Официальный интернет-портал правовой информации (pravo.gov.ru)*, 30-07-2021, prieiga internete: <<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107300042>>.

⁴⁰ M. Viselga, A. Vyšniauskas, „Vieningo Rusijos istorijos vadovėlio idėja ir jos realizavimas 2013 metais“, *Studentų mokslinė praktika 2013/2014: konferencijos pranešimų santrauka*, 1 dalis, Vilnius: Lietuvos mokslo taryba, 2014, p. 16–18.

įvykti ir Rusijos Federacijoje⁴¹. Rusijos istorijos naujausius vadovėlius, naujai sukurtus istorijos mokymo standartus ir mokyklinės programos vertėtų mums Lietuvoje ir toliau analizuoti, norint geriau suprasti Kremliaus strategiją istorijos politikos srityje. Mokyklinis istorijos vadovėlis – svarbi istorinės sąmonės formavimo ir masinio valstybės piliečių ugdymo priemonė.

Čia tik trumpai pastebėsime, kad 2016 m. pasirodžiusio RF švietimo ministerijos aprobuoto populiariausio mokyklinio istorijos vadovėlio naujoje redakcijoje mažiau nei ankstesniuose leidimuose akcentuojami 1939 m. pakto slaptieji protokolai. O 1940-ųjų vasaros įvykiai Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir jų tapimas naujomis „sovietinėmis respublikomis“ vadovėlyje pavaizduoti ne kaip SSRS invazija ir aneksija, o kaip demokratinių parlamentinių rinkimų, kuriuos laimėjo komunistai, rezultatas⁴².

Kitu įtakingu „rūmų istoriku“, formuojančiu Rusijos istorijos politiką aptariamu laikotarpiu, reikėtų laikyti akademiką Aleksandrą Čubarjaną. Iki 2015 m. jis buvo Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos instituto direktorius, o dabar yra Rusijos istorikų nacionalinio komiteto pirmininkas bei daugelio kitų organizacijų narys, nepaisant garbaus amžiaus (g. 1931 m.), aktyviai dalyvaujantis veikloje, susijusioje su istorijos mokslu ir mokymu. Jis kaip tik ir buvo Putino nurodymu 2013 m. sukurtos grupės, rengusios federalinį standartą vieningo istorijos vadovėlio linijos sukūrimui, mokslinis vadovas. 2014 m. išleistoje vokiečių ir rusų istorikų knygoje apie Vokietijos ir Rusijos santykius Čubarjanas parašė skyrių apie

Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. nepuolimo sutartį. Jame jis griežtai pasisakė prieš bet kokią Vokietijos nacizmo lyginimą su Sovietų Sąjungos politine sistema⁴³, nors tarp profesionalių istorikų lyginamasis metodas šiais laikais yra laikomas įprastu dalyku.

Iš istorikų, susijusių su Putino aplinka, kai kurie tyrinėtojai dar mini Aleksandrą Diukovą, fondo „Istorinė atmintis“ direktorių⁴⁴. Jis, beje, 2009 m. yra išleidęs knygą apie Molotovo–Ribentropo paktą⁴⁵. Diukovas yra provyriausybinis, „prokremliškas“ istorikas. Jis dar palyginti gana jaunas (g. 1978 m.) ir jo įtaka gali augti, bet jo vaidmuo formuojant istorijos politikos gaires nėra toks reikšmingas kaip, pavyzdžiui, Sergejaus Naryškino, Rusijos istorijos draugijos pirmininko, nors pagal išsilavinimą jis yra inžinierius. Naryškinas, buvęs Rusijos VI šaukimo Dūmos pirmininkas, nuo 2016 m. vadovauja Rusijos užsienio žvalgybos tarnybai. Iš istorikų, darančių didesnę įtaką Kremliaus politikai, rusų žiniasklaidoje dar minimas Olegas Nazarovas ir Veronika Krašennikova⁴⁶, taip pat

⁴³ D. Müller, S. Troebst, „Der Hitler-Stalin-Pakt 1939 in der europäischen Geschichte und Erinnerung“, *Eurozine.com*, 8 May, 2015, prieiga internete: <<https://www.eurozine.com/der-hitler-stalin-pakt-1939-in-der-europaischen-geschichte-und-erinnerung/>>.

⁴⁴ R. Lopata, „Rusijos istorijos politika“, *Polilogija*, 2013, t. 4, p. 28.

⁴⁵ А. Р. Дюков, „Пакт Молотова–Рибентропа“ в вопросах и ответах, Москва: Фонд „Историческая память“, 2009.

⁴⁶ Владимир Путин регулярно обвиняет Польшу в развязывании Второй мировой. Похоже, из-за того, что его не позвали в Варшаву на 80-летие начала войны, *Meduza.io*, 5 февраля 2020, prieiga internete: <<https://meduza.io/feature/2020/02/05/vladimir-putin-regulyarno-obvinyaet-polshu-v-razvyazyvanii-vtoroy-mirovoy-pohozhe-iz-zatogo-chto-ego-ne-pozvali-v-varshavu-na-80-letie-nachala-voyny>>.

⁴¹ A. Weiss-Wendt, op. cit., p. 8.

⁴² O. Cichowlas, „How Russian Kids Are Taught World War II“, *Themoscowtimes.com*, May 8, 2017, prieiga internete: <<https://www.themoscowtimes.com/2017/05/08/how-russian-kids-are-taught-world-war-ii-a57930>>.

Natalija Naročnickaja ir Viačeslavas Nikonovas⁴⁷. Pastarasis tarp kitko yra Viačeslavo Molotovo anūkas.

Formuojant Rusijos valdžios požiūrį į 1939 m. Nepuolimo paktą, svarbus vaidmuo tenka ir ilgamečiam užsienio reikalų ministrui Sergejui Lavrovui. 2009 m. rugsėjo 1 d. laikraštįje „Rossijskaja gazeta“ jis pasipiktinęs rašė apie bandymus dėti lygybės ženklą tarp 1939 m. rugpjūčio 23-iosios ir rugsėjo 1-iosios, t. y. tarp Vokietijos–SSRS nepuolimo pakto ir Vokietijos įvykdyto Lenkijos užpuolimo, apibūdindamas tai kaip „istorinio revizionizmo viršūnę“⁴⁸. 2010 m. rusiška žiniasklaida pranešė apie Rusijos URM poziciją dėl „Pribaltikos prijungimo prie SSRS“ 1940-aisiais, kaip apie įvykį, „atitikusį to laikmečio tarptautinės teisės normas“⁴⁹. Beje, ši tezė buvo pakartota ir 2020 m. Putino straipsnyje žurnalui „The National Interest“, o tai liudytų apie Rusijos prezidento ir URM pozicijos suderinimą, nors gal ne visada toks derinimas įvyksta laiku, nes kartais pasitaiko ir spontaniškumo elementų, iš anksto nenumatytų atvejų išreiškiant prezidento poziciją.

Po to, kai 2014 m. lapkritį Putinas susitikime su jaunaisiais istorikais pareiškė, kad Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo toks

blogas, kaip jį vaizduoja⁵⁰, o 2015 m. gegužės 10 d. spaudos konferencijoje, dalyvaujant Vokietijos federalinei kanclerei Merkel, ėmė jį teisinti Sovietų Sąjungos saugumo užtikrinimo interesais⁵¹, Rusijos žiniasklaidoje pasirodė vertinimų, kad sovietų diktatoriaus Stalino šlovinimas ir jo režimo pakto su nacistine Vokietija pateisinimas yra atsakomoji Kremliaus reakcija į Vakarų sankcijas prieš Maskvą dėl jos įvykdytos Krymo aneksijos ir prorusiškų separatistų rėmimą Rytų Ukrainoje⁵².

Kremliaus atsakomoji reakcija į Krymo aneksijos pasmerkimą pasaulyje iš tikrųjų galėjo padaryti poveikį ir istorijos politikai, tačiau posūkis į Stalino balinimą Rusijoje pastebimas jau nuo 2000-ųjų, nors tai vyko palaipsniui, išliekant ir priešingai tendencijai⁵³. Kremliaus pozicijoje, konfrontuojant su užsienio šalimis istorijos traktavimo klausimais dėl 1939 m. SSRS sutarčių su Vokietija, ko gero, vis dėlto slypėjo gilesnės priežastys. Tiesiog atnaujintame variante sugrįžtama prie ankstesnės pozicijos, kuri buvo matoma

⁵⁰ Встреча с молодыми учёными и преподавателями истории, 5 ноября 2014 года, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/46951>>.

⁵¹ Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам встречи с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель, 10 мая 2015 года, *Президент России (kremlin.ru)*, prieiga internete: <<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/49455>>.

⁵² A. Dolgov, „Putin Defends Ribbentrop–Molotov Pact in Press Conference with Merkel“, *The Moscow Times*, 2015, May 11, prieiga internete: <<https://www.themoscowtimes.com/2015/05/11/putin-defends-ribbentrop-molotov-pact-in-press-conference-with-merkel-a46441>>.

⁵³ Žr. „Jabloko“ partijos Federalinio politinio komiteto nario Aleksandro Gnezdilovo pasisakymą radijo stoties „Svoboda“ surengtoje diskusijoje. M. Соколов, „Путин обещает дать денег: плохи дела?“, *Svoboda.org*, 23 августа 2021, prieiga internete: <<https://www.svoboda.org/a/31423706.html>>.

⁴⁷ J. Fedor, „Historical Falsification“ as a Master Trope in the Official Discourse on History Education in Putin's Russia“, *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, Volume 13 (2021): Issue 1, p. 112, prieiga internete: <<https://doi.org/10.3167/jemms.2021.130106>>.

⁴⁸ „Трагедия Второй мировой: кто виноват?“, *Российская газета – Федеральный выпуск*, № 162 (4986), 1 сентября 2009, prieiga internete: <<https://rg.ru/2009/09/01/voyna.html>>.

⁴⁹ Вхождение Прибалтийских государств в СССР в 1940 году. Справка, *РИА Новости*, 19-07-2010, prieiga internete: <<https://ria.ru/20100721/256289067.html>>.

jau 2005 m. Putinui duodant interviu slovakų žurnalistams. Kai kurie vėlesni Putino pasisakymai apie Molotovo–Ribentropo paktą, visų pirma 2009 m., kaip tik, regis, buvę labiau konjunktūriniai ir diplomatiniai, atrodo kaip oportunistinis manevravimas.

Nuo 2014–2015 m. prezidentiniu lygiu iš Maskvos pozicijų imtas akivaizdžiau teisinginti Molotovo–Ribentropo paktas nebuvo konjunktūrinis sprendimas, o buvo susijęs tiek su Maskvos strateginiais imperialistinio pobūdžio tikslais ir jų istoriniu pagrindimu, tiek su vieninga Rusijos istorijos koncepcija, turinčia apimti kone visos buvusios carinės Rusijos imperijos ir SSRS teritoriją. Dėl jos didelės dalies praradimo XX a. Kremliaus vadovybė iki šiol apgailestauja. Čia galima priminti ne tik garsiąją Putino 2005 m. metinio pranešimo Rusijos Federaliniam susirinkimui frazę, kad SSRS subyrėjimas reiškė „didžiausią geopolitinę amžiaus katastrofą“. Antai 2021 m. rugsėjo 1 d., praveddamas atvirą istorijos pamoką moksleiviams Vladivostoke, Putinas davė suprasti, kad jei ne Rusijos imperijos ir SSRS subyrėjimai, šalyje būtų apie 500 milijonų gyventojų vietoj dabar esamų 146 milijonų. Jis sakė: „Mūsų šalyje du kartus subyrėjo Rusijos valstybingumas: po 1917 m. Rusijos imperija nustojo gyvuoti. Rusija prarado didžiuoles teritorijas vakaruose, šiaurėje, palaiapsniui atsistatė, o po to įvyko dar ir Sovietų Sąjungos žlugimas.“⁵⁴

Žinant politinę geografiją ir istoriją, nesunku suprasti, apie ką eina kalba. Žlugus carinei imperijai, Rusija netrukus šiaurėje prarado Suomiją, o vakaruose – Estijos, Latvijos, Lietuvos teritorijas bei dalį rytų slavų žemių (ukrainiečių ir baltarusių), tarpukario laikotarpiu įėjusių į Lenkijos

sudėtį. O buvusi carinės Rusijos Besarabijos gubernija po Pirmojo pasaulinio karo tapo Rumunijos dalimi. Rusijos imperijai, kaip žinoma, taip pat priklausė ir dalis vakarų slavų žemių – lenkų, įskaitant Varšuvą. Pagal 1939 m. Nepuolimo sutarties slaptąjį papildomą protokolą Lenkijos sostinės dalis irgi pakliuvo į sovietų interesų sferą, nes ją kirto Vyslos upė, pagal kurią ir buvo nustatyta pirminė pasidalijimo linija.

Nesunku suprasti RF prezidento 2021 m. rugsėjo 1 d. atviroje pamokoje moksleiviams išsakytą laipsnišką Rusijos atsikūrimą (rus. *постепенно восстановилась*) kaip 1939–1940 m. įvykusį SSRS sienų pastūmimą į vakarus minėtų šešių šalių sąskaita (nuo Suomijos šiaurėje iki Rumunijos pietuose), prieš tai susitarus su nacistine Vokietija dėl interesų sferų pasidalijimo erdvėje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų. 2021 m. europarlamentarų priimtas teiginys, kad „prezidento V. Putino užsienio politika yra akivaizdžiai agresyvi ir revizionistinė, nes jis nori būti laikomas Rusijos interesų gynėju ir bando perimti kontrolę teritorijose, kurios, jo manymu, buvo prarastos žlugus Sovietų Sąjungai ir už jos ribų“⁵⁵, kaip rodo Putino kalbų analizė, nėra iš piršto laužtas.

Kalbant ir rašant apie tris Baltijos valstybes, jų įjungimas į SSRS oficialiame Kremliaus diskurse vaizduojamas per Rusijos karinių strateginių interesų prizmę, tačiau siekiama suteikti įvykiams pagrindimą tarptautinės teisės požiūriu. 2020 m. žurnalo „The National Interest“ interneto portale

⁵⁴ Стенограмма встречи Владимира Путина со школьниками 1 сентября 2021 года, Президент России (*prezident.org*), prieiga internete: <<http://prezident.org/tekst/stenogramma-vstrechi-vladimira-putina-so-shkolnikami-01-09-2021.html>>.

⁵⁵ 2021 m. rugsėjo 16 d. Europos Parlamento rekomendacija Tarybai, Komisijai ir Komisijos pirmininko pavaduotojui ir Sąjungos vyriausiajam įgaliotiniui užsienio reikalams ir saugumo politikai dėl ES ir Rusijos politinių santykių krypties, *Europos Parlamentas* (*europarl.europa.eu*), 2021 m. rugsėjo 16 d., Strasbūras, prieiga internete: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0383_LT.html>.

paskelbtame Putino straipsnyje apie Antrąjį pasaulinį karą tai suformuluota tokia forma: „1939 m. rudenį, spręsdama savo strategines karines ir gynybines užduotis, Sovietų Sąjunga pradėjo Latvijos, Lietuvos ir Estijos inkorporavimo procesą. Jų prisijungimas prie SSRS buvo realizuotas sutartiniu pagrindu, pritariant išrinktoms valdžioms. Tai atitiko to laikmečio tarptautinę ir valstybės teisę.“⁵⁶

Toks pripažinimas, jog dar 1939-aisiais SSRS „pradėjo Latvijos, Lietuvos ir Estijos inkorporavimo procesus“, anot gynybos ir saugumo klausimais žiniasklaidoje rašančio Vaido Saldžiūno, rodo, „kad 1940-ųjų birželį įvykdyta Baltijos šalių okupacija – ne spontaniškas veiksmas, kaip tuomet bandė pagrįsti Kremlius, o mažiausiai pusmetį, o gal ir ilgiau planuotos agresijos procesas“⁵⁷. Čia galima pridurti, kad pavartotas terminas „inkorporacija“, kurį minėtas Medinskis 2011 m. savo knygoje įvardijo kaip sukurtą britų (angl. *incorporation*), Rusijos vadovybei yra patogus tuo, kad jis, skirtingai nuo „okupacijos“ ir „aneksijos“ terminų, nėra įtvirtintas taip plačiai kaip tarptautinės teisės kategorija su galimai neigiama konotacija. O Baltijos šalių „inkorporavimą“ 1940-aisiais oficialioji Maskva traktuoja kaip korektišką tarptautinės teisės požiūriu Lietuvos, Latvijos ir Estijos įjungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Tokios interpretacijos neigimas ar kvestionavimas dar reikštų ir papildomą pavojų Lietuvai, nes Kremlius grasina iš naujo kelti Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybės klausimą⁵⁸.

⁵⁶ „Vladimir Putin: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II“, op. cit.

⁵⁷ V. Saldžiūnas, „Suabejojęs Lietuvos okupacija Kremlius grasina: tektų kelti Klaipėdos ir Vilniaus klausimą“, *Delfi.lt*, 2020 liepos 26 d., prieiga internete: <<https://www.delfi.lt/news/melo-detektorius/melas/suabejojes-lietuvos-okupacija-kremlius-grasina-tektu-kelti-klaipedos-ir-vilniaus-klausima.d?id=84844121>>.

⁵⁸ Ibid.

2020 m. Putino straipsnyje žurnalui „The National Interest“ beveik nematome nieko naujo, ko anksčiau nebūtų Medinskio, Čiubarjano ar Lavrovo ir jo vadovaujamos ministerijos pareiškimų tekstuose, tačiau kai Latvijos, Lietuvos ir Estijos sovietinę okupaciją ir aneksiją 1940-aisiais, vengdamas tų žodžių, viešai pateisina pats Rusijos prezidentas, čia jau yra palyginti naujas momentas, į kurį atkreipė dėmesį kai kurie užsienio komentatoriai, pavyzdžiui, buvęs ilgametis lenkų dienraščio „Gazeta Wyborcza“ korespondentas Maskvoje Vaclavas Radzivinovičius (Wacław Radziwinowicz)⁵⁹. Vis dėlto tai jau nebuvo visai naujas dalykas, prisiminus Putino 2005 m. interviu slovakų žurnalistams. Skirtumas čia nebent tas, kad 2005 m. Putinas vartojo aneksijos terminą, o 2020 m. buvo linkęs vartoti terminą „inkorporacija“. Be to, minėtame 2020 m. straipsnyje Putinas aiškiai (aiškiau nei iki tol) išreiškė dabartinės Rusijos doktriną, atgaivintą iš sovietmečiu Maskvos diegto oficialiojo naratyvo, esą Latvijos, Lietuvos ir Estijos įstojimas į SSRS atitiko tuometinės tarptautinės ir valstybinės teisės normas, buvo realizuojamas sutartiniu pagrindu, pritariant išrinktiems tų šalių valdžios organams.

Kremliaus vadovybės aštrus tonas 2019 m. pabaigoje ir 2020 m., kai Lenkija buvo apkaltinta tapusi viena iš Antrojo pasaulinio karo sukėlėjų, o Latvijos, Lietuvos ir Estijos „įstojimas“ į SSRS pavadinamas teisėtu, matyt, yra atsakomoji reakcija į 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos parlamento rezoliuciją⁶⁰, sukėlusią

⁵⁹ „Hitler–Stalin-Pakt: Putins Geschichtsklitterung“, *Deutsche Welle (dw.com)*, 20-06-2020, prieiga internete: <<https://www.dw.com/de/hitler-stalin-pakt-putins-geschichtsklitterung/a-53878252>>.

⁶⁰ 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos atminimo svarbos Europos ateičiai, 2019 m. rugsėjo 19 d., Strasbūras, *Europos Parlamento rezoliucija* (*europarl.europa.eu*), 2020 m. sausio 20 d. (atnaujinta), prieiga internete: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_LT.html>.

nervingą reakciją Rusijos valdžios viršūnėse. Šioje rezoliucijoje 1939 m. rugsėjo 1 d. data net nėra paminėta, o Molotovo–Ribentropo paktas paminėtas penkis kartus, be to, pavartotas „nacių ir sovietų nepuolimo sutarties“ terminas. Karo kaltininkėmis įvardijamos dvi šalys, abu režimai: „Antrojo pasaulinio karo – pražūtingiausio karo Europos istorijoje – pradžia buvo tiesioginis liūdnei pagarsėjusios 1939 m. rugpjūčio 23 d. nacių ir Sovietų nepuolimo sutarties, taip pat žinomos Molotovo–Ribentropo pakto pavadinimu, ir jos slaptųjų protokolų, kuriais du totalitariniai režimai, vadovaudamiesi bendru tikslu užkariauti pasaulį, Europą padalijo į dvi įtakos zonas, rezultatas.“

Kita vertus, 2020 m. rusų dokumentiniame filme „Karas dėl atminties“⁶¹ vykstančiame pokalbyje tarp žurnalisto ir Putino šis vėl primena, kad XX a. 80-ųjų gale Sovietų Sąjunga pasmerkė Molotovo–Ribentropo pakto slaptąją dalį. Kartu primenamas ir Čekoslovakijos padalijimas kaip Miuncheno suokalbčio 1938 m. pasekmė, nurodant, kad jame dalyvavo Anglija, Prancūzija ir netgi Lenkija. „Na, kodėl gi mūsų kolegoms šiandien nepadaryti to paties – nepasmerkti štai šito Čekoslovakijos padalijimo?“ – filme retoriškai, o gal ir ne visai retoriškai klausia Putinas⁶². Taip pat ir JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale 2020 m. birželio 18 d. paskelbtame straipsnyje Putinas vėl rado progą priminti Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 24 d. nutarime duotąją vadinamojo Mol-

tovo–Ribentropo pakto teisinį ir moralinį įvertinimą, oficialiai pasmerkusį slaptuosius protokolus. Straipsnyje RF prezidentas toliau tęsė mintį, dar kartą apkaltindamas kitas valstybes, įskaitant Lenkiją, nutylint buvusį bendradarbiavimą su nacistine Vokietija ir to nepasmerkiant.

Čia galima įžvelgti Putino tam tikrą sugrįžimą prie jo 2009 m. Gdanske išsakytos idėjos, kad ir kitos valstybės turėtų muštis sau į krūtinę dėl buvusių sutarčių su Hitleriu. Tiesa, tada, t. y. 2009 m., Putinas Lenkijos nekaltino ir neminėjo kaip vienos iš karo sukėlėjų. O dėl savo vėlesnių kalbų ir veiksmų 2019 m., pažymint Lenkijoje Antrojo pasaulinio karo pradžios 80-ąsias metines, jis lenkų valdžios net nebuvo pakviestas į iškilmingą tarptautinį memorialinį renginį Gdanske, nors ten dalyvavo Vokietijos prezidentas ir daugelio kitų šalių vadovai. Tai labai giliai asmeniškai paveikė RF prezidentą ir tapo viena iš priežasčių, kodėl 2019 m. pabaigoje Putinas prie Antrojo pasaulinio karo pradžios kaltininkų ėmė viešai priskirti ir Lenkiją, akcentuodamas jos buvusias teritorines pretenzijas ir dalyvavimą Čekoslovakijos padalijime 1938 m.⁶³

ARCHYVINIŲ ŠALTINIŲ VIEŠINIMO INTERNETE POLITIKA – ATNAUJINTA KREMLIAUS STRATEGIJA KOVOJE PRIEŠ „ISTORIJS FALSIFIKATORIUS“

Ne vienas Rusijos istorikas ir politikas yra pripažinęs, kad Vokietijos–SSRS slaptųjų sutarčių ilgametis slėpimas buvo sovietinės vadovybės klaida, palengvinusi „Pribaltikos atsiskyrimą“ nuo SSRS. Tokia dvasia yra parašytas 2019 m. rugpjūčio 23 d. pa-

⁶¹ „Война за память“, документальный фильм Андрея Кондрашова 2020, *Россия-1* [YouTube]. Filmo premjera per TV kanalą *Россия-1* įvyko 2020 m. gegužės 8 d., prieiga internete: <<https://youtu.be/sRjeB1asQs>>.

⁶² „Путин предложил осудить Мюнхенский договор как пакт Молотова–Риббентропа“, *РБК*, 8 мая 2020, prieiga internete: <<https://www.rbc.ru/politics/08/05/2020/5eb54b9e9a794713e37e7062>>.

⁶³ „Владимир Путин регулярно обвиняет Польшу в развязывании Второй мировой“, op. cit.

skelbtas Medinskio, tuomet dar Rusijos kultūros ministro, straipsnis „SSRS diplomatinis triumfas“⁶⁴. Jame ministras pasisakė už 1939 m. realijų traktavimą remiantis faktais ir dokumentais, o ne primityviomis ideologinėmis traktuotėmis.

Dėl tokių ir panašių įžvalgų Rusijoje dabar laikomasi lankstesnės archyvinių dokumentų viešinimo politikos, įskaitant interneto teikiamas galimybes. Iškeliant į dienos šviesą anksčiau įslaptintus šaltinius Rusijoje buvo pasinaudota Antrojo pasaulinio karo pradžios ir jo išvakarių svarbių įvykių jubiliejinių metų progomis. Viena iš jų – 1938 m. Miuncheno sutarties pasirašymas. Ta proga 2018 m. Maskvoje buvo surengta didelė paroda „Miunchenas–38. Katastrofos išvakarėse“⁶⁵. 2019 m. Rusijos federalinė archyvų agentūra taip pat publikavo interneto projektą, skirtą 1938 m. Miuncheno sutarčiai ir su tuo susijusiai tarptautinei padėčiai. Jame pateikta daug archyvinių šaltinių skaitmeninių kopijų, o chronologiškai projektas apėmė 1937 m. lapkritį–1939 m. kovą⁶⁶.

2019 m. esminiu Rusijos istorijos politikos įvykiu tapo specialios parodos atidarymas Maskvoje. Tokia paroda, pavadinta „1939 metai. Antrojo pasaulinio karo pradžia“, buvo atidaryta 2019 m. rugpjūčio 20 d.

⁶⁴ В. Р. Мединский, „Дипломатический триумф СССР“, *ИСТОРИЯ.РФ*, 23.08.2019, prieiga internete: <<https://histrf.ru/read/articles/diplomatchieskii-triumf-sssr>>.

⁶⁵ Историко-документальная выставка „Мюнхен-38. На пороге катастрофы“, портал „Архивы России“ (rusarchives.com), 2018, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/vystavki/vystavochnyy-zal-federalnyh-arhivov-g-moskva/istoriko-dokumentalnaya-vystavka-myunhen-38>>.

⁶⁶ Интернет-проект „Накануне и после Мюнхена. Архивные документы рассказывают. К 80-летию „Мюнхенского сговора“, Федеральное архивное агентство, 2019, prieiga internete: <<https://munich.rusarchives.ru/>>.

Rusijos federalinių archyvų parodų salėje⁶⁷. Joje išstatyta apie 300 eksponatų, tarp jų – demonstruojami 1939 m. rugpjūčio 23 d. „Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties“ originalai, įskaitant tiek vokišką, tiek rusišką papildomo slaptojo protokolo variantą. Kartu pateiktos daugelio šaltinių suskaitmenintos kopijos (netgi daugiau nei parodoje demonstruotų eksponatų) Federalinės archyvų agentūros interneto projekte, kuris laikomas ankstesniojo, minėto projekto, skirto 1938 m. Miuncheno sutarčiai, logišku tęsinium⁶⁸.

O 2021 m. liepos 8–rugsėjo 5 d. Maskvoje, Rusijos federalinių archyvų parodų salėje, veikė istorinių dokumentų paroda „Didžiojo Tėvynės išvakarėse. 1939 rugsėjo 1–1941 birželio 22“⁶⁹. Joje demonstruoti ir 1939 m. rugsėjo 28 d. Kremliuje pasirašytos „Vokiečių–Sovietų sutarties apie draugystę ir sieną tarp SSRS ir Vokietijos“ originalai, įskaitant ir kai kuriuos jos slaptuosius priedus. Ekspozicijoje, be kitų temų, kaip rašoma oficialiame pranešime, „atskleidžiama Estijos, Latvijos ir Lietuvos inkorporavimo tema, pirmą kartą parodyti Pabaltijo respublikų deklaracijų apie jų įėjimą į SSRS sudėtį

⁶⁷ Историко-документальная выставка „1939 год. Начало Второй мировой войны“, портал „Архивы России“ (rusarchives.ru), 2019, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/federal/rgva/20-08-2019-istoriko-dokumentalnaya-vystavka-1939-god-nachalo-vtoroy-mirovoy-voyny>>.

⁶⁸ Интернет-проект „1939 год. От „умиротворения“ к войне“, Федеральное архивное агентство, 2019, prieiga internete: <<https://1939.rusarchives.ru/>>.

⁶⁹ Историко-документальная выставка „Накануне Великой Отечественной. 1 сентября 1939–22 июня 1941“, портал „Архивы России“ (rusarchives.com), 2021, prieiga internete: <<https://rusarchives.ru/vystavki/vystavochnyy-zal-federalnyh-arhivov-g-moskva/istoriko-dokumentalnaya-vystavka-nakanune-velikoy-otechestvennoy>>.

1940 m. vasarą originalai⁷⁰. Parodos atidarymo dieną startavo atitinkamas interneto projektas <http://nakanune.rusarchives.ru/>, kuriame parodos eksponatų skaitmeninės kopijos yra prieinamos visiems interneto vartotojams⁷¹. Šios trys čia paminėtos parodos (2018, 2019 ir 2021 m.) Rusijos federalinių archyvų parodų salėje Maskvoje sudaro vieną ciklą, kuris buvo inicijuotas Kremliaus.

Tiesa, dalis originalios medžiagos, susijusios su 1939 m. Vokietijos–SSRS sutartimis, pirmą kartą viešai demonstruota parodoje jau Jelcino laikais, jam tapus Rusijos prezidentu. Tada, Jelcinui įsitvirtinant valdžioje, buvo svarbu palaužti dar stiprią komunistų ideologinę įtaką, o Stalino suartėjimo su hitlerine Vokietija užkulisų atskleidimas turėjo pademonstruoti nusikalstamus komunizmo sandėrius su nacistine Vokietija. Todėl nestebina, kad kai praradęs valdžią pirmasis ir paskutinis SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas perdavė iš Kremliaus seifų slaptąjį archyvą Jelcinui, o jame specialistai rado Vokietijos–SSRS 1939 m. sutarčių ir jų slaptųjų priedų originalus, 1992 m. pabaigoje apie tai buvo pranešta viešai. 1993 m. pradžioje gana operatyviai originalų tekstai buvo paskelbti rusiškoje akademinėje spaudoje.

Jelcino laikais, 1995 m., Maskvoje, Tretjakovo galerijoje, buvo surengta paroda „Didžiojo karo dokumentai. Antrasis pasaulinis, Didysis Tėvynės karas archyvuose dokumentuose“. Joje pirmą kartą viešai demonstruoti Maskvoje saugomi sutarčių su

Vokietija originalai⁷², įskaitant priedus, tarp jų ir 1939 m. rugsėjo 28 d. data Stalino ir Ribentropo pasirašytąjį žemėlapi, kuriame pažymėta tarp SSRS ir Vokietijos suderėta Lenkijos padalijimo linija⁷³. Vokietijai priklausantis analogiškas žemėlapis buvo žinomas, o nauja buvo tai, kad parodoje buvo galima pamatyti Sovietų Sąjungai priklausančio žemėlapio originalą. Tuo metu 1995 m. parodos eksponatai internete nebuvo viešinti.

Gi 2018–2021 m. parodose pateikta unikali šaltinių medžiaga yra paviešinta internete, neretai įkeliant atitinkamuose interneto projektuose netgi daugiau dokumentų (jų skenuotų kopijų) nei parodų ekspozicijose. Visa tai prieinama iki šiol, nors pačios parodos jau užsidarė. Be to, Putino nurodymu 2020 m. Rusijos federalinė archyvų agentūra, bendradarbiaudama su kitomis institucijomis, paskelbė internete suskaitmenintų archyvinių dokumentų, kino ir foto medžiagos kompleksą „Antrasis pasaulinis karas archyvuose dokumentuose“⁷⁴. 2021 m. rugsėjo pradžioje jis papildytas daugiau kaip 3,5 tūkstančio dokumentų, fotografijų ir kino

⁷² Е. Новоселова, „Пакт и факт. Выставка Росархива рассекречивает документы и аргументы, посвященные началу Второй мировой войны“, *Российская газета – Федеральный выпуск*, 2019 № 183(7941), 19.08.2019, prieiga internete: <<https://rg.ru/2019/08/19/vystavka-rosarhiva-rassekretit-dokumenty-o-nachale-ii-mirovoj-vojny.html>>.

⁷³ Оригинал „Пакта Риббентропа–Молотова“ – в Третьяковской галерее, *Зеркало недели. Украина*, Выпуск № 10, 10 марта–17 марта 1995 г., prieiga internete: <https://zn.ua/SOCIUM/original_pakta_ribbentropa__molotova__v_tretyakovskoy_galeree.html>.

⁷⁴ Вторая мировая война в архивных документах (комплекс оцифрованных архивных документов, кино - и фотоматериалов), *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/collections/1298142>>.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Историко-документальная выставка „Накануне Великой Отечественной. 1 сентября 1939–22 июня 1941“, *Федеральное архивное агентство*, 2021, prieiga internete: <<https://nakanune.rusarchives.ru/ru/index>>.

kronikų⁷⁵. Ši šaltinių publikavimo internete veikla, kaip informuojama projekto aprašyme, bus tęsiama siekiant atskleisti Antrojo pasaulinio karo priešistorę, eigą ir rezultatus.

Išlieka svarbus ir iš okupuotos Vokietijos išvežtų trofėjinių dokumentų skaitmeninių kopijų besitęsiantis publikavimas bendrame Rusijos ir Vokietijos interneto projekte⁷⁶, pradėtame dar 2011 m. RF prezidento administracijos, t. y. tuo metu, kai Rusijos prezidentas buvo Dmitrijus Medvedevas. Yra ir daugiau tų istorijos šaltinių viešinimo internete projektų, pavyzdžiui, 2004 m. portale „Archivy Rossiji“ atidarytas interneto saitas „Pergalė. 1941–1945“⁷⁷ iki šiol papildomas dokumentais ar 2021 m. RF gynybos ministerijos paskelbtas saitas, skirtas fašizmo nusikaltimams Antrojo pasaulinio karo metais dokumentuoti⁷⁸. Visų Rusijos interneto publikacijų, skirtų Antrojo pasaulinio karo, pirmiausia, Didžiojo Tėvynės karo istorijai, įskaitant regioninių archyvų skelbiamą medžiagą, čia ir nesuminėsi. Orientacinę pagalbą besidomintiesiems gali suteikti interneto resursų teminiai katalogai, skelbiami B. N. Jelcino vardo prezidentinės bibliotekos portale prlib.ru⁷⁹.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Российско-германский проект по оцифровке германских документов в архивах Российской Федерации, *Germandocsinrussia.org*, prieiga internete: <<https://wwii.germandocsinrussia.org/>>.

⁷⁷ О сайте, *Победа. 1941–1945*, (*rusarchives.ru*), prieiga internete: <<https://victory.rusarchives.ru/o-sayte>>.

⁷⁸ Забвению не подлежит (*ww2prisoners.mil.ru*), *Минобороны России (mil.ru)*, 2021, prieiga internete: <<https://ww2prisoners.mil.ru/>>.

⁷⁹ Интернет-ресурсы, *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/section/1297814>>; Региональные интернет-ресурсы, *Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина (prlib.ru)*, prieiga internete: <<https://www.prlib.ru/section/1322788>>.

Tokia šaltinių viešinimo strategija anaiptol dar nereiškia, kad Rusija plačiai atveria archyvus visiems norintiesiems. Daugelis apribojimų išlieka, tačiau kartu vyksta valdžios kontroliuojamas atrinktų archyvinių šaltinių skelbimas naudojantis interneto galimybėmis. Taip pastaraisiais metais į internetą pakliuvo ir RF URM, Federalinės saugumo tarnybos bei kitų Rusijos žinybų archyvuose saugomi dokumentai, kurie dar neseniai buvo įslaptinti. Šie tikslai, žinoma, skiriasi nuo Jelcino laikų pradinio etapo siekių – atskleisti komunistinio režimo nusikalstamą veiklą ir morališkai apsisvalyti kuriant naująją demokratinę Rusiją.

Putino viešų pasisakymų analizė, palyginti su kitų atsakingų Rusijos pareigūnų bei „rūmų istorikų“ teiginiais, rodytų, kad formuojant istorijos politiką egzistuoja „kolektyvinis Kremlius“, t. y. RF prezidentas ne vien savo nuožiūra priima sprendimus, o pasitaręs su diplomatijos ir istorijos specialistais, kitais įtakingais Kremliaus valdančiojo klanu atstovais. Tai, pavyzdžiui, matyti įžvelgiant panašumų tarp Putino pasisakymų ir to, ką 2009 m. dar prieš rugpjūčio 23 d. viešai paskelbė savo pažymoje RF URM Istorijos dokumentinis departamentas: „Kaip žinoma, sovietų–vokiečių 1939 m. paktas buvo ir lieka aštrių diskusijų objektu. Jis ir turi būti vertinamas nevienareikšmiškai. Politinis ir moralinis nuostolis SSRS, sudariusiai sutartį su nacistiniu režimu, buvo akivaizdus. Tačiau tomis sąlygomis tai buvo būtinas žingsnis, kuris leido SSRS padaryti papildomų žingsnių sustiprinant šalies gynybinius pajėgumus.“⁸⁰

⁸⁰ О „Пакте Молотова–Риббентропа“, Информационно-справочные материалы, *Историко-Документальный Департамент МИД России (mid.ru)*, [2009], prieiga internete: <https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnyie-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpk1am/content/o-pakte-molotova-ribbentropa->>.

Tokio pobūdžio pozicija reiškia, kad susidariusi kritinei situacijai moralinės nuostatos, humanistinės vertybės ar ideologiniai interesai gali būti aukojami siekiant geopolitiškai pateisinamų tikslų. O tokių ar panašių sprendimų pagrindimą galima rasti ir amerikiečių politologinėje literatūroje Antrojo pasaulinio karo metais. Tada, siekiant įveikti pavojingiausiu Vakarų civilizacijai laikomą Hitlerį ir nacistinę Vokietiją, buvo diegiama mintis, kad šiam tikslui gali pasitarnauti sandėris net ir su Stalinu bei komunistine Sovietų Sąjunga, sudarant antihitlerinę koaliciją. Žinoma, sutriuškinus hitlerinę Vokietiją, po karo JAV jau konfrontavo su SSRS, vyko vadinamasis šaltasis karas.

Kai 1948 m. sausio mėnesį JAV Valstybės departamente, bendradarbiaujant su Anglijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijomis, buvo išleistas trofėjinių dokumentų iš okupuotos Vokietijos rinkinys apie nacių ir sovietų gerus santykius bei bendradarbiavimą 1939–1941 m., kol Vokietija 1941 m. birželio 22 d. neužpuolė SSRS⁸¹, slaptųjų susitarimų su hitlerine Vokietija egzistavimą Maskva bandė paneigti, jau 1948 m. vasario mėnesį išleisdama atskirą sovietų informacinio biuro („Sovinformbiuro“) prie SSRS Ministrų Tarybos brošiūrą, įvardytą istorine pažyma „Istorijos falsifikatoriai“⁸². Manoma, kad prie jos parašymo ar bent turinio redagavimo prisidėjo ir pats Stalinas.

Brošiūroje „Istorijos falsifikatoriai“ nebuvo paskelbta nė vieno dokumento, o vien propagandinės tezės bei interpretacijos, kuriomis siekta demaskuoti Anglijos, Prancūzijos ir JAV užsienio politikos dvi veidiskumą, klastą, nuolaidžiavimą Hitlerio

agresyviems kėslams ir pan. dar iki Antrojo pasaulinio karo. Jos įvade, giriantis, kad sovietų kariuomenė, triuškindama hitlerinę Vokietiją, užgrobė svarbią dokumentaciją, pažadėta atskiru leidiniu paskelbti slaptus dokumentus, atspindinčius hitlerinės Vokietijos santykius su Anglija, Prancūzija ir JAV, ypač akcentuojant vadinamąjį Miuncheno periodą, turint omenyje 1938 m. Miuncheno sutartį. Tiesa, tai Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpiu padaryta gana ribotai. Didesnės galimybės istorikams ir dokumentams publikuoti atsivėrė tik plačiau atvėrus anksčiau įslaptintą archyvinę medžiagą, o tai jau vyko paskutiniaisiais SSRS egzistavimo metais ir ypač po šios valstybės subyrėjimo.

Šiuo metu, Putino valdymo laikotarpiu, šaltinių (trofėjinių ir ne trofėjinių) skelbimo strategija realizuojama ne tik spausdinta forma akademinio pobūdžio leidiniuose. Tam dabar plačiai naudojamos kompiuterinės technologijos, pateikiant viešai prieigai internete istorijos dokumentų skenuotus atvaizdus ar suskaitmenintus ikonografinius šaltinius. Dėl tokio istorijos šaltinių masinio publikavimo, nepaisant Putino neprofesionalaus istorijos traktavimo, profesionaliems istorikams niekada nebuvo geresnio laiko tyrinėti Rusijos praeitį⁸³. Toks pastebėjimas vis dėlto vargu ar visiškai pritaikomas pačioje Rusijoje gyvenantiems ir dirbantiems istorikams, jei jų veikla ir tyrimo rezultatai prieštarauja oficialiai istorijos politikai. Tą rodo ir sovietinių represijų tyrimams daug dėmesio skyrusios nevyriausybines organizacijos „Tarp-tautinis memorialas“ („Международный мемориал“) uždraudimas Rusijoje 2021 m. gruodžio mėnesį.

⁸¹ *Nazi-Soviet relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Department of State, 1948.

⁸² *Фальсификаторы истории (Историческая справка)*, Москва: Госполитиздат, 1948.

⁸³ S. Radchenko, „Vladimir Putin Wants to Rewrite the History of World War II“, *Foreign Policy* (foreignpolicy.com), January 21, 2020, prieiga internete: <<https://foreignpolicy.com/2020/01/21/vladimir-putin-wants-to-rewrite-the-history-of-world-war-ii/>>.

Putino Rusijoje vykdomas Antrojo pasaulinio karo genezė ir pradinį etapą atspindintis šaltinių publikavimas, Molotovo–Ribentropo pakto ir jo pasekmių Sovietų Sąjungai išryškėjęs teigiamas vertinimas Kremliuje, turi toli siekiančių politinių, o ne tik išimtinai mokslinių tikslų. Jų esmę išvalgiai atskleidė estų politologas Karmo Tiujuras (Karmo Tüür), komentuodamas Putino 2020 m. straipsnį apie Antrojo pasaulinio karo istoriją, pirmą kartą paskelbtą JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale anglų kalba, o tai jau parodė pirmiausia Vakarams skirtą adresatą. Pasak esto, pagrindinė šio Putino straipsnio idėja yra ta, kad didieji veikėjai turi susitikti, aptarti viską drauge ir susitarti dėl būsimos pasaulio tvarkos. „Mintis labai paprasta – jei mes nesusitiksim ir nesusitarsime, mums nepavyks išvengti karo“, – 2020 m. sakė estų politologas, kalbėdamas su „Amerikos balso“ rusų tarnybos korespondentu⁸⁴. Tolesnė įvykių raida šią prognozę tik patvirtino.

2021 m. Rusijai telkiant karines pajėgas aplink Ukrainą ir dėl to aštrėjant tarptautinei padėčiai, Putinas 2021 m. birželio 16 d. susitiko su JAV prezidentu Džo Baidenu (Joe Biden) Ženevoje konfidencialiam pokalbiui, o metų pabaigoje Kremlius iškėlė ultimatyvius reikalavimus Vakarų valstybėms dėl anksčiau įvykusios NATO plėtros Europoje ir galimo tolesnio jos plėtimosi. 2021 m. JAV, Europos Sąjungai ir NATO nenusileidus Rusijos spaudimui, 2022 m. vasario 24 d. Rusija pradėjo agresiją Ukrainoje, sukeldama patį didžiausią savo mastais karą Europoje po Antrojo pasaulinio karo.

⁸⁴ А. Плотникова, „Вместо оккупации – „инкорпорация“? Реакция в Балтии на терминологическую эквилибристику Путина“, *golosameriki.com*, 23 июнь 2020, prieiga internete: <<https://www.golosameriki.com/a/putin-history-revisions/5474235.html>>.

Putino strateginis tikslas, kaip mano vokiečių istorikas H. A. Vinkleris (Heinrich August Winkler), – radikaliai pakeisti po šaltojo karo nusistovėjusią *status quo* Europoje. Nors Putinas negali atkurti subyrėjusios SSRS ir Varšuvos pakto, tačiau jis siekia restauruoti kiek galima daugiau buvusios Maskvos įtakos⁸⁵. O Hitlerio–Stalino susitarimais įvykdyto Europos padalijimo priešakinę liniją Baltijos šalyse ir Baltarusijoje, Ukrainoje ar Moldovoje Maskva reklamuoja kaip natūralią Rusijos „saugumo zoną“ – rašo kitas vokiečių istorikas Gerdas Kionenas (Gerd Koenen), teigdamas, esą Rusijoje uždrausta kalbėti apie Hitlerio–Stalino paktą įvykdytą Europos padalijimą⁸⁶. Išėtų tarsi vidinis prieštaravimas Putino istorijos politikoje.

Iš tikrųjų vidinių prieštaravimų ar net faktinių klaidų Putino istorijos naratyve, nekalbant jau apie tendencingas interpretacijas ir vertinimus, galima rasti ne vieną. Vis dėlto oficialioji Maskva jau daugiau kaip trisdešimt metų yra pripažinusi slaptųjų 1939 m. susitarimų su nacistine Vokietija dėl interesų sferų pasidalijimo Europoje faktą ir to neslepia. O pastaraisiais metais savais toli siekiančiais tikslais skiria daug dėmesio 1938–1941 m. tarptautinės diplomatijos istorinių dokumentų išslaptinimui ir viešinimui.

⁸⁵ H. A. Winkler, „Deutsch-russische Beziehungen: Der falsche Charme der Schaukelpolitik“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (faz.net)*, 11.02.2022, prieiga internete: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/deutsch-russische-beziehungen-der-falsche-charme-der-schaukelpolitik-17775958.html>>.

⁸⁶ G. Koenen, „Putins Machtssystem: Autokratischen Herrschern hilflos ausgeliefert“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (faz.net)*, 21.03.2022, prieiga internete: <<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/russland-wie-putin-historische-traumata-in-hass-verwandelt-17891803.html>>.

VIETOJ IŠVADŲ

Rusijos Federacijoje, skirtingai nuo Sovietų Sąjungos, nėra konstituciška įtvirtintos vienos ideologijos, yra pripažįstama daugiapartinė sistema ir „ideologinė įvairovė“ (rus. идеологическое многообразие). Tokiomis sąlygomis valstybiniu mastu vykdoma istorijos politika tampa Rusijos piliečių, kaip plačiai suprantamos bendrijos, idėjinio konsolidavimo programos esmine priemone, o istoriškai Rusija (tiek senovės Rusia, tiek carinės Rusijos imperija, tiek SSRS) apėmė daug etninių, tarp jų ir gausybę neslaviškų darinių. Galiojančioje RF konstitucijoje įrašyta, kad suverenitetas ir vienintelis valdžios šaltinis šalyje yra jos „daugiatautė liaudis“ (rus. многонациональный народ), nors kitame straipsnyje taip pat įrašyta, kad rusų kalba yra valstybinė, kaip valstybę formuojančios tautos (rus. государствообразующего народа) kalba.

Vienas esminių pagrindų šioje ilgalaikėje politikoje formuojant daugiatautės Rusijos liaudies tapatumą, suklijuojamą rusų kalbos pagrindu ir bendra istorija, yra pergalės Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945 m.) prieš nacistinę Vokietiją šlovinimas. Tai yra sudėtinė Antrojo pasaulinio karo (1939–1945 m.) dalis, todėl Rusijos aukščiausios valdžios sluoksniuose jautriai žiūrima į pasaulinio karo pradinio laikotarpio, ištakų ir priežasčių interpretacijas bei vertinimus, galinčius pakenkti iškovotos sovietų „Didžiosios Pergalės“ įvaizdžiui, tuo pagrindu konstruojamam istorijos naratyvui. Antihitlerinės koalicijos Antrojo pasaulinio karo metais motyvas, kaip ir nacistinės Vokietijos bei jos sąjungininkų sutriuškinimas išvaduojant Europos šalis, taip pat yra labai svarbūs Rusijos istorijos politikos komponentai, vyraujantys didžiajame jos praeities pasakojime, kuriuo rūpinasi Kremlius.

Molotovo–Ribentropo paktas šiame naratyve tėra vaizduojamas kaip epizodinis

reiškinys, gal ir nelabai moralus, bet pateisinamas Rusijos geostrateginių interesų požiūriu. Vis dėlto 1939–1941 m. 22 mėnesius trukusio Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho tam tikro aljanso istorija kėlė ir kelia Krekliui nemažai problemų, visų pirma tarptautiniu mastu. Slaptųjų susitarimų su nacistine Vokietija dėl pasidalijimo įtakos sferomis ilgametis oficialus neigimas iki pat 1989 m. atspindi SSRS vadovybės stabilų nenorą pripažinti tai, kas galėjo pakenkti ne tik Sovietų Sąjungos įvaizdžiui, bet ir Antrojo pasaulinio karo metu įgytiems teritoriniams iškovojimams, konkrečiai 1940 m. prijungtai „Pribaltikai“, apėmusiai okupuotas ir aneksuotas Lietuvos, Latvijos bei Estijos suverenias valstybes.

Subyrėjus SSRS ir po radikalių XX a. paskutinio dešimtmečio permainų XXI a. pradžioje Rusijos valdžioje įsitvirtinus Vladimirui Putinui, buvusios sutartys su nacistine Vokietija, bandymai jas paaiškinti ir pateisinti Kremliaus vadovybei toliau kelia istorinių politinių komplikacijų. Kadangi visos šešios valstybės (nuo Suomijos šiaurėje iki Rumunijos pietuose), tapusios Hitlerio ir Stalino sandėrio aukomis, įstojo į Europos Sąjungą (Suomija 1995 m., Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija 2004 m., Rumunija 2007 m.), šis ES išsiplėtimas į rytus XXI a. pirmajame dešimtmetyje labai sustiprino tendenciją Europos parlamentiniu lygiu Antrojo pasaulio kaltininkėmis laikyti ne tik Vokietiją, bet ir Sovietų Sąjungą, nacizmą ir stalinizmą, fašistinį ir komunistinį režimus.

Putino Rusijos istorijos nacionalinės dogmos padėtį komplikuoja ir tai, kad, subyrėjus SSRS, atsirado daugiau valstybių, kurios bent iš dalies apima teritoriją, 1939 m. pasidalintą tarp Stalino ir Hitlerio režimų. Tai Moldova, Ukraina ir Baltarusija. A. Lukašenkos diktatoriškai valdoma Baltarusija 2021-aisiais net paskelbė naują nacionalinę šventę – Tautinės vienybės dieną (rus. День

народного единства) rugsėjo 17-ąją. Tą dieną 1939-aisiais SSRS pradėjo agresiją prieš Lenkiją, o Maskvos ir oficialiojo Minsko akimis žiūrint, – Vakarų Baltarusijos, taip pat ir Vakarų Ukrainos išvadavimą. Tačiau Kijevo oficialioji pozicija, taip pat ir Kišiniovo, traktuojant 1939–1940 m. įvykius, ypač pastaraisiais metais, nėra naudinga Kremlui.

Naujųjų ES valstybių iš Vidurio Rytų Europos išaugusį vaidmenį formuojant istorinius Molotovo–Ribentropo pakto vertinimus rodo 2008–2009 m. ir 2019 m. europarlamentarų priimtos atitinkamos rezoliucijos. Jos turi žymiai didesnę įtaką Europos ir pasauliniu mastu nei vienos atskirai paimtos šalies politiniai istoriniai nutarimai ir teisės aktai. 2019 m. rugsėjo 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos atminimo svarbos Europos ateičiai buvo vienas iš akstinių Putinui net kelis kartus viešai pasisakyti dėl Antrojo pasaulinio karo ištakų Nepriklausomų valstybių sąjungos vadovų susitikime Sankt Peterburge 2019 m. gruodžio 20 d., apie tai skaityti beveik valandos trukmės paskaitą, taip pat skirti šiai problemai svarbią vietą straipsnyje, publikuotame 2020 m. JAV žurnalo „The National Interest“ interneto portale.

Jame, taip pat 2020 m. gegužės 8 d. Rusijoje per valstybinį televizijos kanalą „Rosija-1“ parodytame dokumentiniame filme, Putinas vėl priminė, kad Sovietų Sąjunga yra pasmerkusi Molotovo–Ribentropo pakta. Dalyje pasisakymų apie pakta jis, vengdamas vertybinių aspektų, aiškino tuometines pakto pasirašymo aplinkybes 1938–1939 m. tarp-tautinių santykių realijomis, o tai iš esmės reikė bandymą pateisinti slaptus susitarimus su nacistine Vokietija SSRS geografiniais strateginiais kariniais interesais, vengiant pažymėti, kad tokie susitarimai buvo vykdomi mažesnių šalių suvereniteto sąskaita.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima pastebėti, kad Putinas, oficialiai pasisaky-

damas apie Molotovo–Ribentropo pakta, mėtosi arba, kitaip sakant, vinguriuoja, ir tai galima laikyti Kremliaus manevravimu. 2005 m. jis pakto nesmerkė ir iš dalies jį pateisino, 2009 m. pasmerkė kaip nemoralų, 2014–2015 m. ėmė akcentuoti jo teigiamą reikšmę Sovietų Sąjungai. Pastarasis posūkis gali būti susijęs ne tik su 2014 m. Krymo okupacija ir aneksija, separatistinių regionų Ukrainos rytuose išskyrimu ir aktyviu palaikymu, bet ir su tolesniais revanšistinio pobūdžio Maskvos siekais peržiūrėti sienas Europoje Rusijos naudai, derinant karinį spaudimą ir net atvirą agresiją mažesnių kaimyninių šalių atžvilgiu su diplomatinėmis priemonėmis. Panaši strategija jau turėjo analogų praeityje, o ryškiausias jų – Hitlerio ir Stalino pasidalijimai europine erdve 1939-aisiais. Dėl to SSRS išsiplėtė, pastumdama savo vakarines sienas šimtus kilometrų į priekį, ir to nevengia priminti kaip pasiektos geostrateginės naudos Maskvos interesų pozicijai savo publikacijose Kremliaus politiką išreiškiantys veikėjai su Putinu priešakyje.

Tai, kad Putinas 2013 m. iškėlė vieningo Rusijos istorijos vadovėlio sukūrimo idėją, o nuo 2014–2015 m. vėl ėmė teisinti Molotovo–Ribentropo pakta, kartu retsykais primindamas ir jo morališkai negatyvią vertę, ir tai viena ar kita forma tęsiama iki šiol, gali būti siejama su Rusijos ginkluotojų pajėgų pasiruošimo karui strategija, nesiskaitant su aukomis ir galimais moraliniais nuostoliais, kuriuos karinių konfliktų atvejais būtų galima pateisinti geopolitiniais, valstybės geografiniais strateginiais interesais kuriant naująją tarptautinio saugumo architektūrą. Aišku, kad 2014 m. įvykdyta Krymo okupacija, po to ėjęs karinės politinės situacijos eskalavimas Ukrainos rytiniuose regionuose, 2022 m. pradėta „speciali karinė operacija“ (*de facto* karas) Ukrainoje nebuvo spontaniški Rusijos militaristiniai veiksmai, o įslaptinti ilgalaikio išankstinio strateginio

planavimo ir pasiruošimo dalykai. Dėl to jų sąryšį su vykdoma istorijos politika, nuo 2014 m. labiau standartizuojant istorijos interpretacijas, detaliau bus galima ištirti tik ateityje, o daryti nuodugnesnius apibendrinimus – pasibaigus Putino valdymo laikotarpiui Rusijos istorijoje.

Vis dėlto jau dabar akivaizdu, kad oficialiosios Maskvos istorijos politikos strategijoje pastaraisiais metais ypatingą vaidmenį imta skirti Rusijos archyvų veiklai viešinant internete anksčiau įslaptintus šaltinius. Tai ypač tapo pastebima 2018–2021 m., t. y. ketvirtosios Putino, kaip išrinktojo prezidento, kadencijos metu. Vienas pagrindinių šios strategijos tikslų – dokumentaliai parodyti, kad tarptautinė situacija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo metu buvo labai sudėtinga, komplikuota, o jos atskleidimas, Maskvos požiūriu, gali prisidėti prie jai nepalankių antisovietinių ir antirusiškų propagandinių šablonų sulaužymo, primityvių spekuliacijų apie Molotovo–Ribentropo pakto priežastis bei pasekmes atmetimo, parodyti, kad ir kitos šalys (JAV, Anglija, Prancūzija, net ir Lenkija) turėjo gėdingų sandėrių su hitlerine Vokietija ar santykiuose su ja darė klaidų. JAV, Anglijos, Prancūzijos ir kitų valstybių santykiai su hitlerine Vokietija, ypač iki Antrojo pasaulinio karo pradžios, dar slepia nemažai paslapčių, tarp kurių yra ir toms valstybėms nelabai malonių prisiminti istorijos puslapių. Tą stengiasi išnaudoti oficialioji Maskva.

Archyvinių šaltinių viešinimas, ypač per internetą, nepriklausomai nuo to, ar tai daro JAV, Vokietija, Rusija ar kitos šalys, yra svarbus dalykas istorijos mokslo požiūriu. Atsižvelgiant į tematikos svarbą, būtina ir Lietuvoje atnaujinti Antrojo pasaulinio karo priežasčių, ištakų ir pradinio etapo nagrinėjimą įtraukiant į istoriografiją anksčiau įslaptintus istorijos šaltinius, kurie pastarai-

siais metais tapo viešai prieinami, nepasitenkinant viena ar kita Kremliaus oficialiai peršama koncepcija. Taip pat būtina toliau stebėti ir analizuoti Rusijos istorijos politikos tendencijas traktuojant Hitlerio–Stalino paktą, jo nušvietimą oficialiuose istorijos vadovėliuose ir kt.

Atskiro detalaus tyrinėjimo nusipelnę istorijos traktavimą reguliuojančios Rusijos įstatymų bazės nagrinėjimas ir jų taikymo praktika. 2020 m. buvo priimta nauja RF konstitucijos redakcija, o 2014–2021 m. Rusijoje priimti nauji įstatymai ir ankstesnių įstatymų papildymai. Jie suformuluoti taip, kad už netinkamą, teisėtvarkos pareigūnų požiūriu, istorinę politinę interpretaciją, pavyzdžiui, 1939–1941 m. SSRS–Vokietijos sutarčių klausimais, asmuo ar institucija gali būti patraukti administracinėn ir baudžiamojon atsakomybėn. Tokių kazusų, prisidengiant įstatymais apie kelio užkirtimą „ekstremizmo“ skatinimui, „nacizmo rehabilitacijai“, „Didžiojo Tėvynės karo veteranų įžeidimui“ ir pan., – jau buvo.

Susidaro įspūdis, kad šiuolaikinėje Rusijoje kuriamas teisinis pagrindas siekiant ateityje „priglobti“ po savo sparnu Baltijos valstybes ar bent santykinai didelę rusakalbių dalį turinčias jų regionines teritorijas, remiantis savaip interpretuojamais istoriniais įvykiais ir „rusiškojo pasaulio“ (rus. „русский мир“) koncepcija. Juk iš maždaug šešių milijonų Baltijos šalių gyventojų apie milijonas yra rusakalbiai. Dėl to būtų ypač svarbu ne tik istorijos mokslo požiūriu, bet ir Lietuvos nacionalinio saugumo užtikrinimo interesais toliau tirti Rusijos istorijos politiką ir nagrinėti ją platesniame kontekste, aprėpiančiant ir kitų Lietuvai istoriškai gretimų šalių istorijos politikos prieigas aiškinant Antrojo pasaulinio karo priežasčių, ištakų, pradinio etapo traktavimą bei interpretacijas.

Dr. Arūnas Vyšniauskas

THE TWISTED POLITICS OF HISTORY IN PUTIN'S RUSSIA: APPROACH TO
GERMAN-SOVIET NON-AGGRESSION PACT OF 23 AUGUST 1939

Summary

Although the politics of history in Putin's Russia has already become a topic of scientific research internationally, the twists and turns of this policy in the interpretation and assessment of the so-called Molotov-Ribbentrop Pact throughout Putin's reign have not yet been sufficiently examined. The article attempts to fill this gap, at least in part, by drawing on publicly available sources. It provides a concise account and analytical framework of developments in Russian historical politics between 1999 and 2021 in the treatment of the 1939 German-Soviet non-aggression treaty, also known as the Hitler-Stalin or Molotov-Ribbentrop Pact. Although the Second Congress of People's Deputies of the USSR on 24 December 1989 condemned the secret agreements between the Soviet Union and Nazi Germany, after the collapse of the USSR, the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation made the first attempt to re-justify the 1939 non-aggression treaty with Nazi Germany as early as in 1999. During the long period of Putin's rule, the tendency to justify the Molotov-Ribbentrop Pact and its secret additional protocol, and the USSR's territorial expansion of 1939–1940, has been growing, especially after Russia's annexation of Crimea in spring 2014. The Kremlin's historical narrative portrays the pact as an episodic phenomenon, not very moral, but justified in terms of Russia's geostrategic interests, avoiding to emphasise that the partition of Europe based on the secret agreements was at the expense of the sovereignty of smaller states. However, the history

of the 22-month alliance and collusion between the Soviet Union and the German Reich between 1939 and 1941 has been and continues to be a problem for the Kremlin, particularly internationally. This may explain the vacillation (manoeuvring) of the official position with regard to treatment of the Molotov-Ribbentrop Pact and the subsequent agreements with Nazi Germany that followed from it. In recent years, especially since 2018, Moscow's official history policy strategy has given a special role to the work of Russian archives in making previously classified sources publicly available online. The aim is to document the complexity and intricacy of the international situation on the eve of and during the Second World War, which, from Moscow's point of view, can contribute to breaking the anti-Soviet and anti-Russian propaganda clichés that are unfavourable to it, and to rejecting the primitive speculations about the causes and consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact. At the same time, the aim is to remind everyone that other countries (USA, UK, France, and even Poland) had shameful deals with Hitler's Germany or made mistakes in their relations with it. In this context, it is important to further investigate the politics of history in Russia and to analyse it in a broader context, taking into account the changes taking place, and to include other countries' approaches to historical politics and their evolution in the interpretation of the causes, origins, and the initial stages of the Second World War.